

Izvorni znanstveni rad
UDK: 811.163.42'255:27.234:
003.349.1:003.349

Alojz Jembrih

NOVI TESTAMENT (1562., I. DIO) U PREVODITELJSKOM I KULTUROLOŠKOM VIDIKU

Sažetak

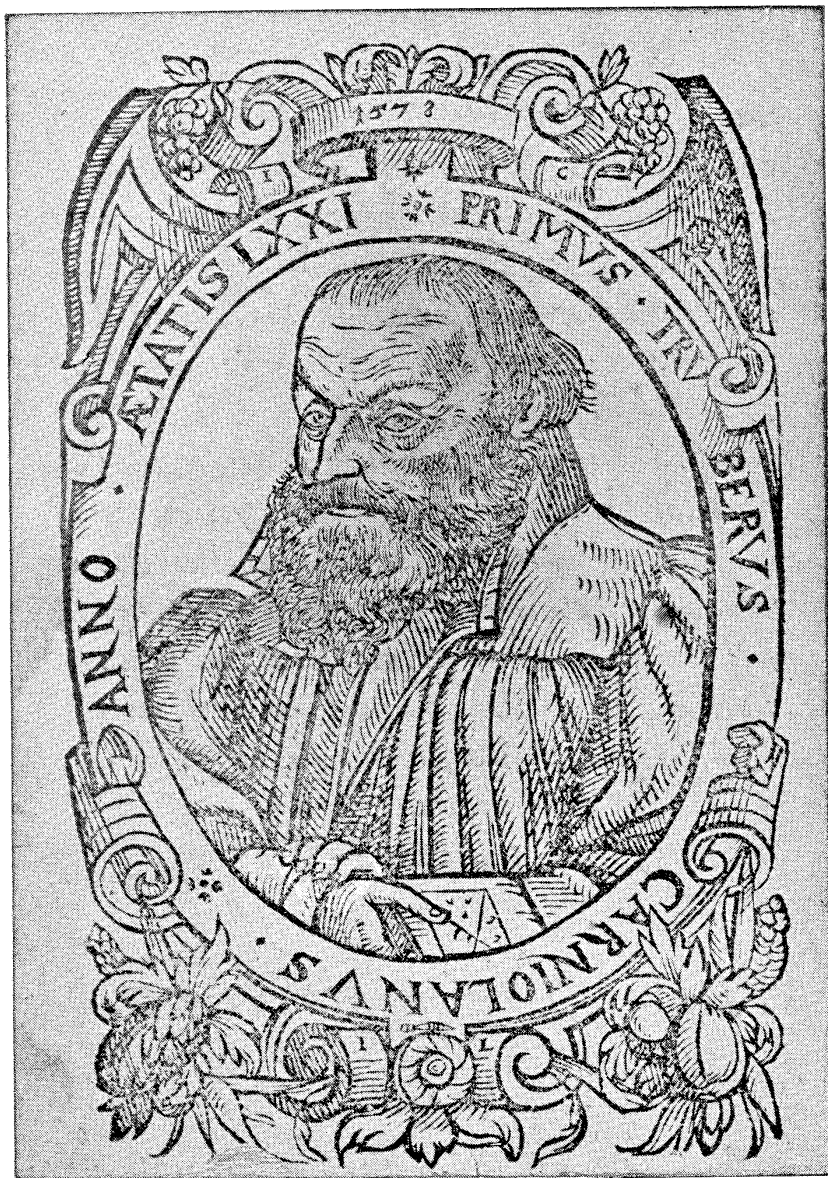
Da bi se vidjelo što je sve prethodilo prevođenju i tiskanju prvoga hrvatskoga glagoljskoga *Novoga testamenta* (1562./63.), valja se još jednom prisjetiti mnogih okolnosti koje su tome pogodovale. Stoga će u ovome pogovoru biti riječi upravo o povijesnom i kulturološkom okviru mnogih silnica koje su pokretale, bilo pojedinca, bilo više njih – kao tim – koji su, nošeni entuzijazmom i uvjerenjem da hrvatskome, i drugim južnoslavenskim narodina, donose *Bibliju* na njihovom razumljivom jeziku. Svojim pothvatom su polučili vidljivi plod hrvatskoga prevoditeljstva, objavivši najopširnije tiskano djelo – prvi hrvatski cjeloviti prijevod *Novoga zavjeta* u Urachu/Tübingenu.

Ključne riječi: New Testament, *Novi testament*, Protestant printing, Antun Dalmatin, Stipan Konzul, Primož Trubar, Ivan Ungnad

I.

Trubarova skrb za hrvatski prijevod Biblije

Svoju je zauzetost za tiskanje hrvatskih knjiga Primož Trubar iskazao već u svome njemačkome izdanju nevelike knjige (12 str.) naslova *Register und summarischer Inhalt (...)* – *Register in kratka vsebina vseh slovenskih knjig, ki jih je Primož Trubar do leta 1561 dal v tisk in se jih bo zdaj dodatno tiskalo v hrvaškem jeziku v dveh hrvaških pisavah, namreč v glagolici in cirilici (...)*, Tiskano v Tübingenu pri Ulricha Morharta vdovi 1561. U knjizi se Trubar obraća: „Kršćanskomu, plemenitemu in blagorodnemu gospodu, gospodu Ivanu Ungnadu, baronu Sovneškemu in rimskega cesarskega veličanstva svetovalcu itn.“ Dakle, najpouzdanijemu čovjeku koji mu je obećao potporu u tiskanju hrvatskih knjiga. Zbog zanimljivosti sadržaja, evo dijela toga teksta u kojemu Trubar navodi razloge zbog kojih je tiskao svoj *Registar*.

Primož Trubar (1508. - 1586.) u 71. godini života

„ (...) Drugi in najvažniji razlog, da se je ta *Register* natisnil, pa je tale: iz posebne previdnosti in odredbe božje se sveto biblijsko pismo in druge pobožne knjige sele zdaj, vtej hudih zadnjih časih, prevajajo tudi v slovenski in hrvaški jezik in tiskajo v treh različnih pisavah, kar se, odkar svet stoji, še ni zgodilo, saj se do zdaj slovenski jezik nikoli ni pisal, še manj pa tiskal. Hrvati sicer že dolgo časa uporabljajo svojo pisavo, vendar celotne Biblije doslej niso imeli, tudi nobenega popolnega katekizma, nobene postile ne drugih krščanskih knjig razen svojih nerazumljivih brevirjev in mašnih bukev.“ Da bi Ungnadu predočio s kakvim će organizacijsko-izvedbenim teškočama trebati računati, Trubar nastavlja: „In tega hrvaškega prevajanja in tiskanja sem se lotil s svojima pomočnikoma na vneto prigovarjanje, na obljubljenost in tudi izkazano pomoč vaše milosti.“ No, Trubar nije osobno prevodio na hrvatski, jer je bio izjavio da hrvatski ne zna čitati ni pisati, već uz pomoć suradnika koje je bio tražio još u doba početne suradnje s Petrom Pavlom Vergerijem ml. Zatim Trubar nastavlja: „Odkar pa smo začeli, se kaže pri delu in napravah, da potrebuje to podjetje izdatnih sredstev, zlasti ker je treba urediti dve docela novi tiskarni z novimi tujimi črkami (misli na glagoljska i ćiriliska slova, A. J.), privesti iz daljnih dežel z ženo in otroki prevajalce in stavce (slagare), puncerezce (slovorezce), livarje (slovolijevače) in več drugih pripadajočih oseb, plačevati nje in tiskarje ter jih založiti s paperjem. Poleg tega je treba tiskane knjige z velikimi stroški pošiljati nad 100 milj daleč in jih več kot polovico razdeliti zastonj (bez novčane naknade, A. J.), saj preprosti človek v slovenskih in hrvaških deželah, ki ga Turki in drugi hudobni ljudje brez prestanka ropajo in ugonablajo, prav je ubog in siromašen.“⁴¹ Želja da Slovenci i Hrvati na svome jeziku imaju prijevod Svetoga pisma, u Trubara je bila prisutna dok je još boravio u Kranjskoj, prije odlaska u Njemačku. Razabire se to iz njegova njemačkoga predgovora u NT (1557.) u kojemu, uz ostalo, piše: „(...) ko sem pri vas pridigal v slovenskem jeziku iz latinskih in nemških knjig, sem često vzdihnil in vzkliknil k Bogu, naj se zaradi posvečenja svojega imena in razširitve svojega kraljestva milostno ozre tudi na naš ubogi, preprosti, dobrosrčni slovenski narod (...), ter da bi se sv. pismo in dobre krščanske knjige prav prevedle in natisnule v slovenskem in hrvaškem jeziku.“⁴²

Da se uopće prišlo projektu prevodenja *Biblije* na slovenski i hrvatski jezik, poticaj je 1555. došao od Petra Pavla Vergerija ml. (1498. – 1565.) za vrijeme susreta u Ulmu (Njemačka) s Primožem Trubarom (1508. – 1586.) koji je već bio obavio dio prevoditeljskoga posla te dao tiskati knjige za svoje zemljake u Kranjskoj. Bile su to knjige: *Abecedarium* (1550.) i *Evandjelje po Mateju* (1555.). Nešto se više svjetla oko prvih početaka i priprema za tiskanje hrvatskih knjiga danas može dobiti, čitajući *Trubarova pisma* (Rupel, 1950.; Rajhman, 1986.). Tako u pismu od 9. lipnja 1557. što ga je Trubar bio uputio Švicarcu Hainrichu Bullingeru (1504. – 1575.), uz ostalo, čitamo: „(...) Vergerije je poleg Boga prvi in najimenitniji

1 Preveo JANKO, Anton, *Primus Truber. Register Commentarium*, Ljubljana, 1997., str. 10 – 24, odnosno 10, 12 – 13.

2 BARBARIĆ, Štefan, Slovenska reformacijska književnost v srednjevropskem kontekstu. U: *Družbena kulturna podoba slovenske reformacije* SAZU, Ljubljana, 1986., str. 59; v. SAKRAUSKY, Oskar, *Primus Truber. Deutschen und kroatischen Reformationswerk*, Wolfsberg, 1989., str. 90 – 108.

povzročitelj, da se je pričelo to prevajanje⁴³ Riječ je o Trubarovu prijevodu: *Ta pervi deil tiga noviga testamenta* (1557.). Isto tako: „(...) In ko sem zgolj Mateja prevel, ga je gospod Vergerij takoj hotel dati tiskati iz marsikaterih vzrokov, pa mi je zaradi tega poslal denar, da bi mu priskrbel korektorja (...).“⁴⁴

Trubar će slično napisati i u predgovoru svoga *Novega Testamenta* (1557.): „(...) Zgoraj omenjeni gospod Vergerij mi je pisal, brž ko me je iztaknil, zapovrstjo nekaj pisem, želeč od mene izvedeti, če bi upal prevesti Biblijo v slovenski in hrvatski jezik; pri tem podjetju da hoče pomagati z dušo in telesom; da ima dobra poročstva od nekaterih knezov in gospodov, ki so tudi pripravljene pomagati pri tem potrebnem in blagem delu. Gospodu Vergeriju sem na njegovo pisanje in željo odgovoril najprej nakajkrat pismeno in nato, ko sva se sešla, vpičo nekaterih veleučenihi teologov takole: ne poznam nobene hebrejske črke, grško ne znam prav brati; vsagdo pa, ki bi hotel prevajati Biblijo, mora najprej dobro in temeljito razumeti ta dva jezika. (...) razen tega ne znam hrvatski ne brati ne pisati. Zatorej, sem rekel takrat, se nočem lotiti tega imenitnega in težkega dela, prevajanja Biblije, razen če mi se dodelita dva kranjska ali spodnještajerska duhovnika ali dva učenjaka iz teh dežel, ki bi znala dobro slovenski in bi dobro umela latinski in nemški jezik, ter dva Hrvata, ki bi znala govoriti dobro dalmatinski in bosanski in dobro in prav pisati hrvatski in cirilski.“⁴⁵ U predgovoru svoga prijevoda NT (1557.) Trubar je, uz ostalo, još i to napisao: „Hrvatski jezik se piše, kakor veste, z dvojimi hrvatskimi črkami, a govori se ne samo po vsej Hrvatski in Dalmaciji, ampak govore ga tudi mnogi Turki. Sam sem slišal od mnogih, da ga govore in pišejo tudi v Carigradu na dvoru turškega cesarja. Mi Kranjci in Slovenci ga razumemo za silo, a mnogo bolje kakor češki, poljski ali lužički jezik; prav tako oni našega. To da dobri pogumni Hrvatje tudi nimajo ne biblije ne vsega katekizma v svojem jeziku in pismu, kakor mi Slovenci ne. Doslej so se morali zadovoljiti zgolj s svojo mašno knjigo in brevirjem. Te dve knigi pa sta bili pred mnogimi leti tako temno in nerazumljivo prevedeni, da njihovi duhovniki sami ne razumejo mnogih besed, še v nedeljnih in navadnih evangelijih ne.“⁴⁶ Trubar je još napomenuo, misleći na hrvatske svećenike glagoljaše: „To naše prevajanje pa bo po mojem mnenju napotilo tudi nekatere hrvatske duhovnike, ki se povsod po slovenskih deželah združujejo z branjem maš, da se bodo naučili brati latinsko pisavo in da bodo naše spise prevedli v svoj jezik in pismo.“⁴⁷

Zanimljivo je spomenuti da je Trubar, kad se krenulo s prevođenjem i tiskanjem hrvatskih knjiga u Urachu, iako je bio u Ljubljani, uputio pismo Kranjskim zemaljskim staleži-

3 RUPEL, Mirko, H korespondenci Trubar-Bullinger. U: *Slavistična revija*, III., Ljubljana, 1950., KORUZA, Jože, *Slovstvene študija*, Ljubljana, 1991., str. 57.

4 RAJHMAN, Jože, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana, 1986., str. 24.

5 SAKRAUSKY, nav. dj., 1989., str. 96 – 97; JEMBRIH, Alojz, Vergerijeva zauzetost oko slovenskoga i hrvatskoga prijevoda Biblije. U: *Acta Histriae*, VIII., Koper, 1999., str. 103 – 140; PREMK, Francka, Važnost stvaralačke veze Trubar-Petar Pavao vergerije ml. za Slovence i Hrvate. U: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* XXXII., br. 1-2, Zagreb, 2006., str. 13 – 34.

6 RUPEL, Mirko, *Slovenski protestanski pisci*, Ljubljana 1966., str. 72-73.

7 *Isto*, str. 81.

Urach (17 st.)

ma (10. veljače 1562.) u kojemu, uz ostalo, piše: „(...) Iz tega lahko vaše milosti in gospostva spoznajo, da morava gospod Ungnad in jaz še naprej prosjačiti in nagovoriti druge kneze, tudi nekatera cesarska mesta za več pomoči za hrvaški tisk. To se bo zgodilo v 14 dneh, če bodo dotiskali prvi del hrvaške *nove zaveze* in dva nemška predgovora, prvi za omenjeno hrvaško novo zavezo, drugi za cirilske *Edne kratke razumne nauke* ⁸(locos theologicos), oba sta naslovljena na kralja Maksimilijana. V prvem predgovoru⁹ sem opisal in orisal Turke in kristjane, ki bivajo v Srbiji, Bolgariji, Bosni, na Hrvaškem, v Dalmaciji, na Kranjskem, Spodnještajerskem, Koroškem, na Krasu in v Istri, njihove navade, lastnosti, običaje, obrede, izročila, vero, praznoverje (tudi romarsko pot pri Gornjem Gradu sem opisal), nadalje njihov strah, stisko in nesreče, ki jim jih povzročajo Turki itd. Iz tega bodo vsi Nemci spoznali, kako zelo potrebujejo ta ljudstva naše prevajanje in tisk. V drugem predgovoru obravnavam staro in novo vero. Iz tega bodo vsaj malo spoznali, da je naša vera prava stara vera, in da je papeška in turška kriva in nova. Ta predgovor sem napisal tudi v slovenščini za augsburško veroizpoved, ki jo nameravam tiskati v 14 dneh v Tübingenu, čim bodo latinske črke prenovljene, ker so izrabljene, stare, da z njimi ni mogoče čitljivo tiskati.“¹⁰ Iz zadnje se rečenice razabire da su se knjige na latinici tiskale u Tübingenu, (sl. 8 Tübingen) a u Urachu na glagoljici i ćirilici! Usput valja spomenuti da su za hrvatski tisak u Urachu darovali novac, uz ostale, kako to Trubar u pismu od 10. veljače 1562. navodi: „Kralj Maksimilijan dao je 400 florena (zlatnika), Vojvoda württemberški Kristof 300, Austrijski zemaljski staleži 300 tolara, Štajerski zemaljski staleži 100 tol., Koruški zemaljski staleži 100

8 O toj knjizi vidi u: BUČAR, FANCEV, 1938., str. 84-88.

9 Misli na predgovor u glagoljskome *Novom testamertu*, vidi ga ovdje u knjizi.

10 RAJHMAN, *nav. dj.*, 1986., str. 104.

Tübingen (17 st.)

tol., Zemaljski grof od Hessena 200 tol., Izborni vojvoda Saške (Saksonije) 200 tol., Pruski vojvoda Albrecht I. 100 tol. itd.¹¹

Držim da treba u Trubarovu predgovoru Novom testamentu / *Ta pervi dejl tiga noviga testamenta* (1557.) još nešto uočiti što se dosad nije isticalo, a vrlo je bitno za metodu njegova prevođenja. Naime, Trubar u svome tekstu predgovora (1557.), uz ostalo, piše kako mu prevođenje, zbog propovjedničke dužnosti, sporo napreduje. Zatim navodi da kod sebe ima dva latinska, dva njemačka, dva talijanska *Nova testamenta* i također jednu hrvatsku misnu knjigu koja je nanovo tiskana u Veneciji latiničnim slovima. „Item ein Crobatisch Messbuch wölches newlich zu Venedig mit Latinischen Buchstaben gedruckt worden vor mir muss haben und ehe ich ein jedliches wort in sondercheit einer jeden Translation auch die Annotationes Erasmi und andere Commentaria darüber besihe und erwege wölcher Translation ich volgen soll mit dem gehet vil zeit.“¹² Što se hrvatske spomenute misne knjige (Messbuch)

11 RAJHMAN, *isto*, 106. Što se Maksimilijana II. tiče, sigurno će čitatelj postaviti pitanje, kako to da on pomaže hrvatski pothvat oko tiskanja knjiga u Urachu, to više što je on sin Ferdinanda I. koji nije tolerirao reformaciju u svojim nasljednim zemljama? Odgovor na to pitanje može se očitati u sljedećim rečenicama. „Schon von Jugend an hatte Maximilian starkes Interesse an der Lehre Martin Luthers entwickelt. Er scharte viele protestantische Freunde um sich und zögerte nicht, auch seinen Söhnen protestantische Erzieher zu geben. (...) Maximilian betrieb in seinem Herrschaftsgebiet eine Politik des religiösen Ausgleichs. (...) An seinen Freund August von Sachsen schrieb er: *Es ist weder gerecht noch richtig: religiöse Streitigkeit lassen sich nicht mit der Gewalt des Schwertes austragen, sondern nur mit Gotteswort, christlichem Verständnis und Gerechtigkeit.* (...) Im Alter von nur 49 Jahren starb Kaiser Maximilian II. am 12. Oktober 1576 in Regensburg. Der Tod dieses toleranten Habsburgers wurde von beiden Seiten gleichermaßen, von Katholiken und Protestanten, betrauert. Bis zu seinem Ende hatte er noch Zweifel und lehnte noch auf dem Sterbebett die katholischen Sterbesakramente ab mit den Worten: *Mein Priester ist im Himmel!*“ Cit. Eva Demmerle, *Das Haus Habsburg*, 2011, str. 101-102, Tandem Verlag GmbH (bez mjesta izdanja).

12 SAKRAUSKY, *nav. dj.*, 1989., str. 100.

tiče, to bi mogao biti jedino *Lekcionar* (misna knjiga) Bernardina Splićanina (u drugoj pol. 15. st. – nakon 1523.), drugo latinično izdanje u Veneciji 1543. Budući da je *Lekcionar* inkunabula, ona nema svoga naslova, već tekst počinje: *Incipit vulgarizacio Dalmatica epistolarum et euangeliorum atque prephacionum et benedictionum continencium in Missali*. Na kraju knjige: *Euangelia et epistole cum prephationibus et benedictionibus per anni circulum in lingua ylliricha feliciter expliciunt: Emendata et diligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatensem* (Impressum Venetiis per Damianum Mediolanensem. Anno D. MCCCCXCV, die XII Martii).¹³ No, nije jasno je li Trubar razumio jezik toga *Lekcionara*, koji je svakako kod prevođenja koristio i Stipan Konzul kao što ću kasnije i pokazati.¹⁴

Stipan Konzul, prvi prevoditelj NT i pripreme za tiskanje hrvatskih knjiga u Njemačkoj

Poznato je, da je kasnije, kao prvi od „dva Hrvata“ koje je Trubar želio imati za prevode-nje, bio Stipan Konzul Buzecan (Buzet, Piguenta, 1521. – vjerojatno Željezno/Eisenstadt oko 1579.), prijašnji župnik glagoljaš u Starom Pazinu iz kojega je otišao 1549. zbog pristajanja uz reformaciju i koji se kasnije posvetio prevođenju *Biblije* iz kranjskoga na hrvatski jezik. Boraveći najprije u Ljubljani, a potom u Kranju, Konzul je također morao napustiti taj grad, kao i Trubar, zbog stava ljubljanskoga biskupa (1543. – 1558.) Urbana Tekstora koji je, prema nalogu Ferdinanda I., trebao iz svoje biskupije odstraniti sve protestantizmu sklone osobe.¹⁵ Tako je Konzul od 1552. boravio kod Trubara u Njemačkoj u Rothenburgu ob der Tauber.

Potom su zajedno otišli u Kempten, no Konzul je ubrzo preselio u Regensburg, a potom u Cham (sjeverna Bavarska) gdje je bio učiteljem pjevanja do 1556. Tu je na Trubarov prijedlog počeo o Božiću (1557.) prevoditi njegov *Novi testament* (dalje NT) o kojem su se probnom prijevodu 28. kolovoza 1559. očitovali znalci hrvatskoga jezika u Metliki (Bela Krajina), koji su ga, nakon Dalmatinovih korektura u Ljubljani, pregledali i s odobrenjem utvrdili da ga treba tiskati na glagoljici i ćirilici.¹⁶ Budući da je Konzul trebao pomoćnika pri konačnoj verziji čitava prijevoda NT, Trubar je u pismu od 2. siječnja 1560. molio Maksimilijana II. da bi mu se, uz Konzula, dodijelio još jedan iskusan domaći čovjek, dobro učen, koji pozna hrvatski jezik i glagoljsko pismo (*dobro učen in izkusen v hrvaškem jeziku in pisavah*). U Ljubljani je odlučeno da

13 O Bernardinu Splićaninu vidi: *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb 1983., str.703-705.

14 JEMBRIH, Alojz, Od fra Bernardina Splićanina do fra Petra Kneževića ... U: *Zbornik o Petru Kneževiću*, Zagreb-Šibenik, 2003., str. 159 – 177. Vidi pretisak *Lekcionara* 1495. S predgovorom Josipa Bratulića, Književni krug Split 1991. Vidi: Tanja Kuštović, *Jezik u Novom testamentu u odnosu na jezik u Lekcionaru Bernardina Splićanina ...* U: *Stumačeno pravo i razumno. Studije o jeziku knjiga hrvatskih protestanata 16. stoljeća*. Zbornik, ur. Tanja Kuštović i Mateo Žagar, Hrvatska sveučilišna naklada, Adventističko teološko visoko učilište Maruševec, Zagreb 2020., 317-334.

15 ŠTIH, Peter i SIMONITI, Vasko, *Slovenska povijest do prosvjetiteljstva...* MH, Zagreb, 2004., str. 260.

16 KOSTRENČIĆ, Ivan, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559-1565*, Wien, 1874., str. 2 – 3, 159 – 162; LOPAŠIĆ, Radoslav, *Oko Kupe i Korane*, Zagreb, 1895., str. 245 – 246; JEMBRIH, Alojz, *Stipan Konzul i „Biblijski zavod“ u Urachu...*, Zagreb, 2007., str. 37 –49, 138 – 142.

Ivan Ungnad (1493. - 1564.)

se za pomoćnika Konzulu u Urach pošalje Antun Dalmatin (Antonius Dalmata ab Alexandro †1579.),¹⁷ koji je boravio još otprije u Ljubljani kod Matije Klombnera, korigirajući hrvatske prijevodne tekstove, i spomenuti probni Konzulov prijevod NT. Treba spomenuti da se je i Dalmatin u Ljubljani sklonio, došavši iz Istre, po svemu sudeći, zato jer ga je rimska inkvizicija proganjala.¹⁸ Tako se je Antun Dalmatin pridružio Stipanu Konzulu u Urachu kamo je stigao iz Ljubljane u ožujku 1561. te je preuzeo svoj dio posla oko ćiriličkih izdanja i hrvatskoga prijevoda knjiga. Treba reći da se Dalmatinovo ime na naslovnica hrvatskih knjiga nalazi uvijek na prvome, a Konzulovo na drugome mjestu.¹⁹ Trubar je informirao Maksimilijana II. o svim nastojanjima i pothvatima u tiskari, pa je i u spomenutom pismu (2. siječnja 1560.), uz ostalo, pisao: „ In z omenjenim Štefanom Konzulom meniva, da spočetka, do kler ne bo znano, ali bomo s poskusom uspeli po vsej Hrvaški, Dalmaciji in Bosni, ni treba porabiti veliko denarja in dava zato natisniti v hrvaščini, ko dobiva črke, najprej samo katekizem ali enega samega evangelista. (...) Toda omenjenega Štefana prevajanje in hrvaško pisavo so mnogi hrvaški duhovniki in laiki brali in potrdili, in s pomočjo razumnega Hrvata z njim in z mano (zakaj, hvala Bogu, razumem hrvaški jezik kakor vsi Kranjci in Metličani precej dobro) se to delo s pridom in častjo v Gosponovem imenu lahko začne.“²⁰ Slično će Trubar pisati i Ivanu Ungnadu iz Kemptena 1. travnja 1560.: „(...) In vaša milost naj poleg toga ve, da sta zdaj dva hrvatska duhovnika (Konzul i Dalmatin, A. J.) vse moje često imenovane knjige spravila v hrvaški jezik in črke; te so mnogi Hrvati pregledali in potrdili (u Metliki, 28. kolovoza 1559., A. J.), ter močno želijo, da se kmalu

17 Vidi: *Hrvatski biografski leksikon*, 1, 1983., str. 187 – 189.

18 Vidi: DEL COL, A., *L'inquisizione nel Patriarcato e Deocesi di Aquileia 1557 - 1559*. Inquisizione e società Trieste, 1998: XLII, LIII, CCV; 26, 31, 43; Cavazza, 2001., str. 423 – 424.

19 Izgleda da je to iz pijeteta prema Dalmatinu kao starijemu suradniku.

20 RAJHMAN, *nav. dj.*, 1986., str. 42 – 43.

natisneju. Pravijo da bodo veliko koristile ne samo na Hrvaškem in v Dalmaciji, temveč tudi na Turskem do Konstantinopola in bodo napravile hrup in prepir med Turki. Enemu hrvaškemu duhovniku, namreč gospodu Štefanu Konzulu, sem pisal, naj se odpravi v Nürnberg (in upam, da je že tam) in naj da urezati in uliti hrvaške črke.²¹ Kaže, da nam bo zmanjkalo pomoči, tj. denarja. Doslej sem od Kranjcev 1000 goldinarjev izberačil in v tolarje zbral, te sem izdal za slovenski tisk. Ne smem jih še naprej obremenjevati. In sem se tolažil, da nam bo kralj Maksimilijan pomagal, a to se doslej ni zgodilo. Menim, da si njegovo kraljevo dostojanstvo zaradi jezuitarjev ne upa.

(Inače, Maksimilijan II. nije se osudio otvoreno pokazivati naklonosti prema protestantizmu jer ipak je on sin Ferdinanda I. i rimokatolik je. U novijoj austrijskoj historiografiji Maksimilijana II. smatraju poliprotellantom A. J.).²² Če bi pri krščanskih volilnih knezih in gospodih le toliko podpore in pomoči mogel dobiti, da bi lahko omenjena dva Hrvata vzdrževal pri tisku (...) da bi plačal tisk, bi začeli hrvaško tiskanje v 10 ali 12 tednih, zakaj črke bodo v 7 ali 8 tednih izdelane. Zato naj vaša milost kakor doslej stori, kar more, za to naše započeto vzvišeno delo, da bi nam bilo pomagano, kakor je zgoraj povedano.²³

Prvi probni glagoljski otisak (1560.)

Trubar je u pismu (2. siječnja 1560.) spomenuo da će, kad dobiju glagoljička slova, tiskati najprije *katekizam*. Stipanu je Konzulu bilo povjereno da se pobrine za glagoljska slova. Stoga je od 23. travnja do 20. kolovoza 1560. boravio u Nürnbergu gdje je dao lijevati i rezati glagoljička slova *od dobrih i umetljivih nemških meštar*, po uzoru na *staru hrvacku štampu u Brivijalih i Misali*, kako je to bio Konzul kasnije istaknuo u predgovoru *Novog testamenta* (1562.). Nakon izrade glagoljičkih slova, trebalo je s njima ostvariti prvi probni otisak. Bio je to pokusni (veliki) glagoljski list – *Crobatische Probezedl* (1560.), otisnut u 200 primjeraka koji su bili razaslani znalcima hrvatskoga jezika i pisma.²⁴ O tome je pothvatu Trubar najprije pisao württembergskom vojvodi Kristofu u pismu od 13. srpnja 1560., a 15. srpnja i Maksimilijanu II. u Beč. „(...) Poleg tega najponižnije naznanjam vašemu kraljevem veličanstvu itd. da je moja najveća kranjska knjiga²⁵ (katere vsebino in register le-tu vdrugeč pošiljam) že prenesena v hrvaški jezik in pisavo. In hrvaške čerke (glagoljica, A. J.), namreč petero alfabetov, tako (so) dobre in še boljše, kakor jih imajo v Benetkah,²⁶ in kar je treba za poln tisk imamo pri roki; in tri zmožne osebe

21 To su glagoljska slova.

22 Vidi: Demmerle, *nav. dj.*, 2022., 101-102.

23 RAJHMAN, *isto*, 62.

24 RUPEL, Mirko, Das grosse und der kleine glagolitische Probezetel von 1560. U: *Welt der Slaven*, II., 2, Wiesbaden, 1957., str. 257 – 266; *isti*, Glagolski in cirilski poskusni listi iz XVI. stoletja. U: *Bibliotekar X.*, br. 4, Beograd, 1958., str. 263 – 265; BENZ, Ernst, Der älteste zyrillische Druck aus Hans von Ungnads Druckerei in Urach. U: *Südost-Forschungen*, Heft 1, München, 1940., str. 208 – 211. Preslik toga lista vidi ovdje.

25 To je prvi dio Novoga testamenta (1557.).

26 U Veneciji.

za hrvaški tisk in prevajanje so tudi pripravljene (...). Spoštljivo omenjenemu knezu württemberškemu sem poslal dve napisani hrvaški poglavji iz nove zaveze²⁷ in troje natisnjenih hrvaških alfabeta. Le-to bo njegova knežja milost s tem poslala vašemu kraljevemu veličanstvu itd. Iz njih naj vaše kraljevo veličanstvo dozna, ali smo s hrvaškim tiskom in prevajanjem na pravi poti ali ne.²⁸ Na kraju istoga pisma Maksimilijanu II., Trubar dodaje *post scriptum*: „Premilostljivi gospod. Vašemu kraljevemu veličanstvu itd. Pošiljam tu dve napisani hrvaški poglavji iz nove zaveze in troje hrvaških alfabeta, ki so po navodilu in predpisu Štefana Konzula Istrana bili zdaj pred kratkim rezani in uliti v Nürnbergu, čeprav so v tisku nekaj črk spregledali in zapustili; so pa vse urezane in ulite hkrati z dvema drugima malima alfabetoma, ligaturami, pikami, vejicami itd. Te lahko vaše veličanstvo pokaže in da presoditi izvedencem v hrvaškem jeziku in pisavi, češ ali smo s prevajanjem in tiskom na pravi poti ali ne.“²⁹

Vojvodi Kristofu je Trubar u pismu od 13. srpnja 1560., uz ostalo, pisao u svezi s priloženim probnim prijevodom iz *Novog testamenta*: „Vaša knežja milost naj tudi izvoli poslati njegovemu kraljevemu dostojanstvu s tem in s prihodnim poslanstvom tu priloženi dve hrvaške pisane poglavji iz nove zaveze, namreč deveto iz evangelista Janeza in prvo iz apostolskih del, ter tri nove natisnjene hrvaške alfabete.“³⁰ Kao što se iz dijelova, predočenih Trubarovih pisama razabire, pripreme oko početka tiskanja hrvatskih knjiga u Urachu odvijale su se po planu, što svakako treba zahvaliti Stipanu Konzulu koji je uspio priskrbiti glagoljska slova u Nürnbergu. O uspjehu je Trubar, sa zadovoljstvom, informirao mecene, vojvodu württemberškog Kristofa i Maksimilijana II. u Beču.

Iz svega se toga, također, može razabrati Trubarova skrb za posvemašnji tiskarski i prevoditeljski uspjeh u hrvatsko-uraškoj tiskari, odnosno u „Ungnadovu biblijskom zavodu“, što je odraz određene skladnosti i početnoga zajedničkoga djelovanja te uspješne realizacije u prvim počecima izdavačkih priprema. S vremenom su se odnosi Trubar – Konzul promijenili u smjeru razilaženja i nepomirljivosti. To se može razabrati iz sljedećega poglavlja ovoga pogovora.

Nesuglasje oko maloga glagoljskoga *Katekizma* (1561.)

U pismu od 2. siječnja 1560. Maksimilijanu II., Trubar je, uz ostalo, bio naveo: „ko dobiva črke, dava natisniti najprej samo katekizem“. Kad su glagoljska slova dospjela u Urach, počele su pripreme za tiskanje maloga *Katekizma* koji se tiskao u ožujku 1561. No, prigodom njegova tiskanja pojavile su se i neke teškoće. Trubar je u to vrijeme boravio na župi u Kemptenu; u tiskari je pak (kao savjetnik) boravio i Zagrepčanin Pavao Skalić (1534. – 1575.)³¹ koji se odazvao osobnom pozivu Primoža Trubara, koji ga je već prije pozvao da dođe u pomoć, što

27 Iz 1. gl. Dj ap.; 1. 9. gl. Iv.

28 RAJHMAN, *nav. dj.*, 1986., str. 69. Spomenuta poglavja (rukopis) prvi put su otisnuta u knjizi: Alojz Jembrih, *Stipan Konzul i „Biblijski zavod“ u Urachu* (2007.) kao i u Pogorovu pretisku NT (glagolj. 2007).

29 RAJHMAN, *isto*, 77.

30 RAJHMAN, *isto*, 66.

31 O njemu više: JEMBRIH, Alojz, O Zagrepčaninu Pavlu Skaliću iznova, *Gazophylacium*, XV, br. 1-2, Zagreb 2010., str. 23-61.

Württembergski vojvoda Kristof (1515. - 1568.)

se razabire iz njegova pisma od 27. srpnja 1560. Maksimilijanu II.: „(...) In ker doktor Skalić, moj prav zaupni, naklonjeni gospod, tudi kranjski, bezjaški in hrvaški jezik in hrvaško pisavo primerno pisati in brati zna, naj mu izvoli vaše kraljevo veličanstvo pisati in naročiti da bi nam pomagal tudi pri tem božjem delu, ki ga sam ima za veliko in koristno.“³² Spomenuti je Skalić, boraveći u tiskari, sastavio tekst predgovora posvetivši ga Maksimilijanu II. kojemu se na taj način želio iznova približiti, nakon što je iz Beča morao otići. (Vidi: Jembrih, 1990.; str. 149 – 205). Tekst toga predgovora, slučajno boraveći također u tiskari, pročitao je Petar Pavao Vergerije ml. te ga kritizirao, zapisavši: „Takoj v prvi poli (od zgolj šestih) se kaže velika častihlepnost, poveličanih je nemreč pet imen in pripoveduje se o nekaterih stvareh, ki niso resnične. Ali bo to učilo Hrvate skromnosti in poniznosti? O da bi Bog to podjetje podprl. Bojim se pa, da ga ne bo, ker sovraži ošabnost in častihlepnost. Zakaj ne bi smel kristjan silnim povedati, kar opazi? Peter Pavel Vergerij.“³³ Ungnad je nakon toga obustavio tiskanje *Katekizma*, pozvan je Trubar iz Kemptena koji je napisao novi predgovor. Riječ je o malome probnom glagoljičkom *Katekizmu*, od kojega je do danas ostalo sačuvanih 7 unikatnih listova.³⁴

Naslov mu glasi: *Katehismos. Edna malahna kniga, u koi jesu vele potrebn i prudni nauki i artikuli prave krstianske vere, s kratkim istomačenem, za mlade i priproste ljudi. I jedna*

32 RAJHMAN, *nav. dj.*, 1986., str. 76 – 77; o Skaliću vidi u časopisu *Gazophylacium*, XV., br. 1-2, Zagreb, 2010., str. 23 – 179.

33 RAJHMAN, 1986., str. 84; Jembrih, 1997., str. 130; Dimitz, 1875., str. 248.

34 JEMBRIH, Alojz, Pronađen Konzulov probni mali Katekizam iz 1561. U: *Annales*, 5, Koper, 1994., str. 35 – 46; isti, *Hrvatski filološki zapisi*, MH, Zagreb, 1997., str. 99 – 118.

predika, kako se ima ovo slovo, vera u sv. pismu razumeti. Krozi Stipana Konsula Istranina, s pomoću dobrih Hrvatov, sad najprvo istomačena. Na njemačkom: *Der klein Catechismus, und ein Predig vom rechten Christlichen Glauben, in der Crobotischen Sprach*. Štamapana u Tubingi. Godišće po Isukrstovim roistvu č. f. m. a. (1561.). Da bi se čitatelj uvjerio u sintaktičku razliku u naslovu *Katekizma* koji je tiskan nakon što je obustavljen onaj mali, evo njegova naslova: *Katehismos. Edna malahna kniga, u koi esu vele potribni i prudni nauki i artikuli prave krstianske vere, s kartkim istomačenem, za mlade i priproste ljudi. I edna predika od kriposti i ploda prave karstianske vere, krozi Stipana Istranina, s pomoću dobrih Hrvatov, sad naiprvo istumačena*. Njemački: *Der Catechismus mit kurtzen auslegungen, Symbolum Athanasij und ein Predig von Christlichen Glaubens in der Crobatischen Sprach*. Štamapana u Tubingi. Godišće po Isukrstovim roistvu č. f. m. a. (1561.).

Prvi je put objavljen fragmet maloga *Katekizma* u faksimilu zajedno s velikim glagoljskim *Katekizmom* (1561.), izd. „Juraj Dobrila“ u Pazinu (priredio Alojz Jembrih, 1994., i koperskom časopisu *Annales*, št. 5/1994.), potom u zborniku *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen*, izd. Hans Dieter-Kluge, München, 1995. (isto u mojoj knjizi: *Stipan Konzul i „Biblijski zavod“ u Urachu*, Zagreb, 2007.)

Nije suvišno ovdje spomenuti i ovo. Naime, u jesen (1560.), nakon što je iz Nürnberga dopremljena tiskarska preša i pošto su ćirilski slova bila pripremljena, prišlo se tiskanju probnih ćiriličkih listova, zatim *Table za dicu* glagoljicom i ćirilicom i *Katekizma* ćirilicom. No, prije nego će se tiskati spomenuti *Katekizam*, Hans Ungnad je pisao Maksimilijanu II. da mu se iz Beča pošalje koncept njemačke posvete koju će uvrstiti u ćirilski *Katekizam*. Očito je, nakon Skalićeve posvete maloga probnoga glagoljskog *Katekizma*, 1561., Ungnad bio oprezniji i nije se htio izložiti ničijoj kritici.³⁵

Na crti biblijske vjerodostojnosti i jezične razumljivosti

Kao što smo već spomenuli, Trubar je 1. travnja 1560. Ungnada bio javio da je Konzul preveo njegove kranjske knjige – *Novi testament* na hrvatski jezik pisan glagoljicom i da su od mnogih Hrvata pregledane i potvrđene kao dobar prijevod te ih žarko žele uskoro vidjeti tiskane. No, konačna je verzija glagoljskoga *Novoga testamenta* bila tiskana 1562. (I. dio, a II. dio 1563.; v. pretisak 2007. i transliteraciju ovdje). Trubar je imao potrebu opet pisano obavijestiti Maksimilijana II. o predlošcima kojima su se služili tijekom prevođenja. „(...) Da bi Vaše kr. veličanstvo in drugi vedli tudi to, iz kakšnih knjig in kakšne stvari prevajamo, ostanejo li naši prevodi, tisk, pisava in črke brez graje in zasmehovanja in bomo li pred svetopisemskimi učenjaki in izkušenimi v hrvatskem jeziku prebili preizkušnjo ali ne, hočem tudi o tem na kratko poročati. Imamo in uporabljamo hkrati več ko en prevod latinskega, nemškega, laškega /talijanskoga/, (in zaradi nekaterih starih slovenskih besed tudi češkega) sv. pisma, sledimo pa najbolj Erazmovemu in Lutrovemu prevodu

35 SCHRAUF, Karl, Pismo Ivana Ungnada kralju Maksimilijanu o njemačkom predgovoru ćirilskoga katekizma. U: *Građa za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, knj. 1, Zagreb, 1897., str. 8 –7; KOSTRENCIĆ, nav. dj., 1874., str. 53, 55 –56. O ćirilskome probnom otisku u Urachu 1561. vidi: JEMBRIH, Alojz, *Stipan Konzul i „Biblijski zavod“ u Urachu*, Biblioteka: Folia protestantica croatica, svezak 1., Zagreb 2007., str. 43-49.

(...). Vsi prevajalci smo to namreč skupno obljubili spoštljivo omenjenemu našem zvestnemu gospodu in zavetniku gospodu Ungnadu, in mu tudi vpričo nekega württemberškega svetovalca segli v roko, češ da ne bomo sledili nobenemu drugemu prevodu biblije in da ne bomo prevajali in tiskali nobene druge knjige mimo tiste, ki so jo odobrili in sprejeli učenjaki, pripadniki augsburške veroizpovedi. Prav tako smo prevajalci obljubili njegovi milosti: v primeru, da bi zaradi naših prevodov in tiskov bili sodno poklicani na odgovor, hočemo pred Bogu vdanimi, učenimi in nepristranskimi ljudmi osebno zagovarjati in braniti – jaz za svojo osebo, vse svoje prevedene latinskimi in nemškimi črkami, a prav tako Štefan Istran in Anton Dalmata vse knjige, ki jih s svojimi pomočniki prevedeta in dasta natisniti s hrvatskimi in cirilskimi črkami.³⁶ Budući da je, kao što vidjesmo, Trubar naveo kojim se predloščima u prevodenju služe, tj. najviše se oslanjaju na Erazmov i Lutherov prijevod Svetoga pisma, držim da neće biti posve vjerodostojna rečnica što ju je zapisao hrvatski bibličar Adalbert Rebić, a koju valja ispraviti. Naime, on tvrdi da se hrvatski prevoditelji nisu „držali ni Trubarova ni (njemačkoga) Lutherova prijevoda Biblije, što im je Trubar zamjerio, nakon čega je među njima suradnja prestala.“³⁷ Već je rečeno da je Stipan Konzul počeo i preveo Trubarov slovenski NT (1557.), dakle, može se na mjestima razabrati jezična ovisnost predloška, što je uostalom i pokazao Vidic³⁸ kao i Polovič³⁹. Navest ću još jednom: „Mi ovdje upotrebljavamo za pripomoć latinsku, njemačku i talijansku Bibliju, a radi nekih starih slavenskih riječi i češku Bibliju. Najviše se povodimo za prijevodom Erazma i Luthera, a kad ćemo *Novi zavjet* završiti, upitat ćemo pismeno teologe hebrejskoga jezika i sveučilišta za savjet, koji su prijevodi latinski, njemački ili talijanski najbolji.“⁴⁰ Kao što se razabire iz navođenja spomenutih Biblija, jasno je da se u Ungnadovu „biblijskom zavodu“ pripremao prijevod Biblije *Starog zavjeta*, od kojega su, kao što je poznato, za probu tiskani latinicom samo *Proroci* (1564.; v. pretisak 2002., priredio Borislav Arapović). Da su se doista ozbiljno za taj pothvat pripremali, svjedoči popis kupljenih knjiga, koji ovdje u presliku prilažem, „Gekaufte Bücher zue der Translation des Alten Testamentes“ i za koje su platili 23 rajnska florena i 4 bacena.⁴¹ Isto se u spomenutoj građi nalazi pismo Matije Klombnera što ga je 28. rujna 1563. pisao iz Ljubljane Ungnadovu tajniku Filipu Guggeru, u kojemu, uz ostalo, kaže: „Die ganze Bibel wird in einem Jahr fertig sein.“⁴²

Budući da je Trubar pisao njemačke predgovore hrvatskim izdanjima (10), tako je napisao i predgovor glagoljskome *Novome testamentu* 1562./63. i ćirilskome NT 1563.⁴³ u kojemu je

36 RUPEL, *nav. dj.*, 1966., str. 131 – 132.

37 REBIĆ, Adalbert, Hrvatski protestantski prijevodi Biblije. U: *Katalog izložbe NSK* Zagreb, 2007., str. 113.

38 VIDIC, Fran, Nekaj o razmerju slovenskih Trubarjevih spisov k protestantskim hrvatskim knjigam. U: *Letopis Matice Slovenske*, Ljubljana, 1898., str. 1 – 17.

39 POLOVIČ, Ivan, Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem „Prven delu Novoga Testamenta“ iz l. 1562. U: *Trubarjev zbornik*, Ljubljana, 1908., str. 56 – 73. Vidi: Vera Blažević Krezić i d., *Biblijski tekstovi uraških protestantskih izdanja u suodnosu*. U: *Stumačeno pravo i razumno. Studije o jeziku knjiga hrvatskih protestanata 16. stoljeća*. Zbornik, ur. Tanja Kuštović i Mateo Žagar, Hrvatska sveučilišna naklada, Adventističko teološko visoko učilište Maruševac, Zagreb 2020., 303-316.

40 BUČAR i FANCEV, *nav. dj.*, 1938., str. 72.

41 *Slavischer Bücherdruck*, Universitätsarchiv Tübingen, sign. 8/6a.

42 *Slavischer Bücherdruck*, Universitätsarchiv Tübingen, sign. 8/3, Bl. 281-282v.

43 Sakrausky, *nav. dj.*, 1989., vidi: hrvatski prijevod u prilogu *Pogovora* pretisku NT [1562./63.], 2007.) i ovdje

naveo i predloške iz kojih se prevodilo te je opisao, u predgovoru glagoljičkom NT (1562.), stav dvojice pridošlih pomagača, koje je on bio doveo iz Ljubljane, spomenutoga Matiju Popovića i Ivana Maleševca.⁴⁴ Spomenuti su pomagači javno tada izjavili (ovdje u slovenskom prijevodu): „Potem je gospod Ungnad vprašal oba omenjena srbska in bosenska duhovnika, da povesta po svoji vesti, veri in poštenju, ali je ta naš novi prevod novega testameta, katekizma in drugih knjig dober in razumljiv in so li črke obeh pisav in tiskov, hrvatske in cirilske, pravilno rezane in lite. Nato sta položila roke na prsi in dejala, da priznavata in govorita po svoji veri in poštenju resnico, da so naši prevodi in tudi obe pisavi popolnoma pravilni, dobri, čitljivi in razumljivi. Lahko jih bodo mogli brati in razumeti ne samo duhovni in učeni, temveč tudi otroci in laiki v vsej Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Srbiji in Bolgariji, čeprav morda ne bodo nekatere besede in črke vsakomur všeč, zakaj Hrvati in Dalmatinci govore nekatere besede drugače kakor Bosanci in Srbi, a v cirilici ne pišejo vseh črk enako, kakor tudi mi v latinski in nemški pisavi ne.“⁴⁵

Taj opsežni citat trebalo je navesti zbog toga što će se kasnije moći usporediti s mišljenjem u svezi s prijevodom glagoljskoga *Novoga testameta* 1562./63., koje će biti izrečeno u Ljubljani.

Da su spomenuti uskoci, Popović i Maleševac, bili kamen smutnje u krugu hrvatskih prevoditelja u Urachu, može se razabrati iz Trubarova pisma (10. veljače, 1562.): „Za uskoka smo dobro poskrbeli in ju lepo odpravili. Gospod Ungnad ju je čez mero dobro plačal in vsakemu daroval konja, čeprav nam nista bila kdove kaj koristna. Naveličali smo se ju, ker nista jedla, kar so drugi jedli. Upam, da se ne bosta čez nas pritoževala; bil sem jima pravičen, zato sem si nakopal sovraštvo.“⁴⁶ Ukoliko su doista ta dvojica uskoka pomagala kod korektura u Urachu, a prema Trubarovim riječima jesu, onda bi se moglo postaviti pitanje jesu li štogod jezičnih obilježja oni unijeli u tekstove prijevoda NT? Moglo bi se postaviti i pitanje koji im je bio materinski govor, s ikavskim ili ekavskim refleksom *jata*? Doista nije jasno kako je Fancev došao do zaključka da su ikavske likove u cirilskim izdanjima „učinila dva bosanska svećenika Popović i Maleševac, a njihov je jezik bez sumnje bio više ikavski nego je bio čakavski govor Istrijanina.“⁴⁷ Mislim da Fancev to nije ničim potvrdio; to je samo paušalna pretpostavka. Fancev navodi: „Jezik je protestantskih pisaca i s obziron na korenite slogove kao i na završetke od veće česti ikavski. Ikavski je izgovor osobito pretegnuo u završecima. Valja spomenuti i to da neke riječi nalazimo samo

u njemačkoj transkripciji i hrvatskome prijevodu.

44 RAJHMAN, nav. dj., 1986., str. 94; usp. Benz, nav. dj., 1939., str. 450; Stojković, nav. dj., 1914., str.186, Jembrih, nav. dj.,1997., str. 144, bilj. 134).

45 RUPEL, nav. dj., 1966., str. 131 – 132; JEMBRIH, Alojz, *Hrvatski filološki aspekti*, Čakovec, 1990., str. 228; isti, *Divergenzen in der Sprachauffassung Primus Trubers und Stephan Konsuls in Ungnads Bibelanstalt. U: Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen*, zbornik,..., Verlag Otto Sagner, München, 1995., str. 452 – 469.

46 RAJHMAN, nav. dj., 1986., str. 105.

47 FANCEV, Franjo, *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. U: Rad JAZU*, knj. 212 i 214, Zagreb, 1916., str. 165. Usp. Mateo Žagar, Što su Jovan Maleševac i Matija Popović radili, a što uradili, s jezikom protestantskih tiskanih izdanja (Urach, 1562/3.)? U: *Stumačeno pravo i razumno. Studije o jeziku knjiga hrvatskih protestanata 16. stoljeća*. Zbornik, ur. Tanja Kuštović i Mateo Žagar, Hrvatska sveučilišna naklada, Adventističko teološko visoko učilište Maruševec, Zagreb 2020., 90-114.

u ekavskom liku ili vrlo rijetko u ikavskom, a neke nalazimo samo u ikavskom ili vrlo rijetko u ekavskom liku, a to će zacijelo biti zbog jakoga utjecaja živoga čakavskoga govora, u kome se takve pojave još i danas nalaze“ (Fancev, 1916., str. 165). Da se podsjetimo. Istarski i kvarnerski su otoci čakavsko-ekavski, a primorsko-dalamtinski ikavski. Treba uzeti u obzir činjenicu da su, uglavnom, iz istarske sredine bili suradnici prevoditelji i korektori koji su pomagali u prevodjenju N.T. Budući da je dosad najopsežnija rasprava o *jeziku hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka* još uvijek ona iz pera Franje Fanceva (1916.), koji je analizirao glagoljska i ćiriljska uraška izdanja (15), čitatelj će u njoj i danas naći odgovore na postavljena pitanja. Fancev je utvrdio na glasovnoj razini da su ekavski likovi brojniji u glagoljskim izdanjima i ćirilskim nego u latiničkim.⁴⁸ A u suodnosu glagoljskih i ćirilskih izdanja kaže: „Ekavski likovi su svakako brojniji u glagoljskim izdanjima – i ako još uvijek rjeđi od ikavskih – a u ćirilskim izdanjima broj ikavskih likova prema ekavskima još je veći nego u glagoljskim izdanjima.“⁴⁹

Uz to nije suvišno spomenuti i stav Vatroslava Jagića (1838. – 1923.) prema jeziku hrvatsko-uraških izdanja što ga je izrekao u prikazu knjige „Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske“ Sime Ljubića, koji je protestantske glagoljičke knjige svrstao u „staroslavjansku“ književnost. Stoga će Jagić: „Tomu valja još znati, da čitava povorka protestantskih glagolicom štampanih knjiga (na str. 38-40) nikako ne spada u „staroslavjansku“ književnost, jer su pisane čistim hrvatskim jezikom, narječjem čakavskim (...)“⁵⁰ Prema tome, nije jasno kako je moguće napisati rečenicu kao što je: „I protestantski pisci žele da im knjige imaju što širi krug čitatelja te izdaju mnoga svoja djela na kajkavskom, a u druga nekajkavska unose kajkavski leksik u obliku kontaktnih sinonima.“⁵¹ Doista, nijedna knjiga nije tiskana u Urachu kajkavskim jezikom. Spomenuta tvrdnja nije ničim znanstveno dokumentirana, stoga čitatelja dovodi u zabludu.

Kad je riječ o *ikavsko-ekavskom* refleksu *jata*, na temelju dosadašnjih dijalektoloških istraživanja, dobiva se slika njegove rasprostranjenosti. Naime, najveći je i najtipičniji u čakavskom dijalektu srednočakavski ili ikavsko-ekavski, kojemu su govori razasuti po Kvarneru, Gorskom kotaru, Lici, Pokuplju, otočkom dijelu sjeverne Dalmacije, po Istri, Žumberku, južnoj Mađarskoj, Gradišću u Austriji. Južnočakavski ili ikavski čakavski obuhvaća slabo povezane čakavske relikte uz samu obalu, gotovo od ušća Zrmanje do ušća Cetine, i otočke govore od Pašmama do Korčule, uz još zapadni dio poluotoka Pelješca, dakle, praktički cijeli čakavski istok, izuzevši Lastovo, ali pripadaju mu ujedno i najsjeverozapadniji čakavski govori, tj. sam krajnji sjeverozapad hrvatskoga dijela Istre.⁵²

Novi testament (1562./63.) – najopsežnije hrvatsko djelo uraške tiskare na glagoljici

Svi koji su dosad štogod pisali o djelatnosti hrvatskoga prevoditeljskoga kruga u Urachu,

48 To je i razumljivo, jer više nije bilo u tiskari Popovića ni Maleševca.

49 FANCEV, isto, 165.

50 JAGIĆ, Vatroslav, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske*. U: *Književnik*, II., Zagreb, 1865., str. 569.

51 LONČARIĆ, Mijo, *Kaj jučer i danas*, Čakovec, 1990., str. 37.

52 REŠETAR, Milan, *Die čakavština und deren einstige und jetztige Grenzen*. U: *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XIII., Berlin, 1891; Mogaš, Milan, *Čakavsko narječje - fonologija*, ŠK, Zagreb, 1977.; LUKEŽIĆ, Iva, *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, Rijeka, 1996.

isticali su da je najveće djelo tog uglavnom prevoditeljskoga pothvata prijevod Novoga testameta, glagoljskoga i ćiriljskoga.

Još u predgovoru glagoljskoga velikog *Katekizma* (1561.), Stipan Konzul reče kako „za ovimi knjžicama hoćemo *Novi testament* z glagolskimi i cirilskimi slovni štampati“. To se i dogodilo 1562./63. i knjiga je otisnuta glagoljskim slovima pod naslovom: *Prvi del Novoga testameta, va tom jesu svi četiri evanjesti i dijanje Apustolsko, iz mnozih jazikov, v općeni sadašnji i razumni hrvacki jazik, po Antunu Dalmatinu i Stipanu Istranu, s pomoću drugih bratov, sada prvo verno stlmačen*. Nakon toga slijedi njemački tekst: *Die erste halb Theil des neuen Testamentes, darinn sein die vier Evangelisten, und der Apostel Geschichte, jetzt zu ersten mal in die crobatische Sprach verdolmetscht, und mit glagolitischen Buchstaben gedruckt. V Tubingi, leta od Kristova rojstva č. f. m. b. (1562.)*. Naslov drugoga dijela NT, bez njemačkoga teksta Trubarova predgovora, glasi: *Drugi del Novoga testameta v kom se zadrže Apustolske Epistole, po ordinu kako broj na drugoj strani ove harte kaže*. Njemački: *Der andere halb Theil des neuen testaments, jetzt zum ersten in die crobatische Sprach verdolmetscht, und mit glagolitischen Buchstaben gedruckt*. Psal. 19. *Va vsu zemlju izide glas njih i na konce okrugla zemlje beseda njih*. Štampan v Tubingi, č. f. m. v. (1563.). U prvome dijelu *Novoga testameta* (1562. transliteracija ovdje), koji obuhvaća 232 lista, ili 464 stranice s opsežnim Trubarovim njemačkim predgovorom na 28 stranica, koji bi zapravo bio posveta kralju Maksimilijanu II. s datacijom: „Urach am zwölfften tag Januarij. Anno 1562“ s potpisom: „E. Kün. May. Underthänigster Caplan. Primus Truber Creiner derzeit Pfarer zu Urach.“ (v. hrvatski prijevod Trubarova predgovora u *Prilogu* pretiska glagolj. NT 2007. i ovdje). Nakon Trubarova teksta slijedi devet stranica hrvatskoga glagoljičkoga predgovora s naslovom: *Svim pravim dobrim krstjanom i ljudem slovenskoga jezika, milost, mir i vsako dobro od Gospodina Boga po Isuskrstu, prosimo. Dobri krstjani, vazmite ovi prvi del Novoga testameta sada od Boga skrozi nas za dobro. Ovi drugi del i pri njem dvoje druge dobre knjige, koje jesu cirulicu štampane, iz kih se hoćete sve potribne artikule kristjanske vere naučiti. I jednu Postilu, to jest, jedno kratko tmačenje svrhu sva nedelska i prazniška evangelja hoćete ošće skoro imati, ove iste troje knjige skupa za jedno pristojje. Kakvo od toga ovde va ovom predgovoru, za ovim pak nimškim hoćemo veće govoriti. Va tom prosite Boga za nas Vaši služabnici Anton Dalmatin, Stipan Istrijan. Vaši služabnici i kapelani Anton Dalmatin, Stipan Istrijan*. U tome su predgovoru i ovo zapisali: „Znajući tada mi, da takove cele Biblije ni Staroga ni novoga Testameta va ovom našem slovenskom ili hrvackom jaziku ne imade, listo ne neke izdirke tere kusi iz Biblije vazeti v popovske brvijale od molitav i u Misale križem izmešano postavljeni, i ti isti kusi nisu isti posvuda ni razumno stumačeni.“ Iz sadržaja njihova predgovora, ukratko bi se moglo sažeti. 1. Najprije se osvrću na manjkavosti Biblije, odnosno biblijskih perikopa u „ovom našem slovenskom ili hrvatskom jeziku“ koje su loše prevedene. 2. Pridjev *slovenski* ovdje ne znači današnji slovenski, jer Trubar je svoj jezik nazivao *kranjski* (njem. *windische Sprache*⁵³). Zapravo, možemo reći da je *slovenski* tada značio isto što i u južnohrvatskoj tradiciji *slovinski*, što je sinonimno s terminom *hrvatski*.

53 Usp. KATIČIĆ, Radoslav, *Ein Ausblick auf die slawischsprachige Völkerwelt im Südosten*, ÖAW, Wien, 1996., str. 32.

Budući da hrvatski predgovor u NT (1562/63) obuhvaća pet stranica, evo njegova početna dijela, koji glasi: „Znajući tada mi, da takove cjele biblije ni Staroga ni novoga Testamenta va ovom našem slovjenском ili hrvackom jaziku ne imade, listo neke izdirke tere kusi iz Biblije vazeti v popovske brvijale od molitav i u Misale križem izmješano postavljeni, i ti isti kusi nisu isti posvuda ni razumno stumačeni. Ovo veliko pomankanje u našem jaziku, ko tiče najveće i draže blago koje na ovom svitu i va nebesih imamo, a to jest spasenje svih naših ubozih duš, nam je dosta godišć i vazda na poželenje srca našega hodilo, semo i tamo jesmo razmišlali, kako (bi) skrozi ku rič vsjoj Hrvatcki zemli, i tim drugimi, koji tim slovjenским ili hrvackim jazikom govore, na jednoj takovoj velikoj potrebnoj riči ka večnomu životu pomagati mogli. U takovom našem razmišlanju, pridoše nam pred ruke jedne knjige s kranskim jazikom z latinskimi slovmi štampane, koji jazik, kako vi znate, s hrvackim jazikom mnogo se sklada, tako da jedan hrvackoga jazika človik u potrebe more jednoga Kranjca razumeti. I te iste knjige je gospodin Primuž Trubar, stari predikač evangelski ota vsih Kranac vele počteno znan i držan, va nemškoj deželi štamapati činil. K tomu jesmo se pridružili. (...). Vaši služabnici i kapelani. Anton Dalamtin, Stipan Istrian.“

Antun Dalmatin (? - 1579.)

Stipan Konzul (1521. - 1579.)

Potpisani autori spomenutoga predgovora „služabnici i kapelani Anton Dalmatin i Stipan Istrian“ zaključuju da u hrvatskome, do tada, nema knjiga osim brevijara i misala, tj. knjiga za uporabu samo u liturgiji. Stoga su oni, kao prevoditelji, svojim radom htjeli poslužiti narodu i dati mu u ruke *Bibliju* u njemu razumljivu jeziku. Nakon predgovora slijedi tekst upućen čitatelju *K štavcu* u kojemu, uz ostalo, navode čemu služe uglate zagrade [] i zvjezdica * kod pojedinih riječi u tekstu prijevoda NT.

„(...) Zamiri bogoljubni čtače, da u čtenju Novoga testamenta najti hoćeš neke besede zaprte mej ova zlamenja to su [] koje besede razumiti imaš, da jesu, ne od teksta (to jest od besed Novoga testamenta) nego tlačara mudro pridane, a to ne listo za dati krašnost govorenja, veče lagodu i svitlu, da kako potribovan od pravoga puta, načina i običaja radi dobra i razumna tumačenja iz jednoga jezika in drugi (koji stvar bez pridati ništare jest kadgodi ošće ku besedu od male pomnje tja dvignuti, ne more se s manjim učiniti) stvoril jest. Ku potrebu, ali rekuć slobod(u) vazel si jest s božjim strahom, dajući z ovakvimi zlameni znati, ono što je od njegova što se more promjeniti i što od presvetoga i nepremožena Pisma jest; i da bi veliko smrtno pregrišenje bili odneti, ili priložiti. (...) Pri tom zlamenovali jesmo još nike besede na kraju karte z ovakovimi zvezdicami * koje zaisto mogle bi se va oče našu reči, ne zato da ne bi bile dobro rečene, neg koji u Pismih nisu vele učni.“ Slično će ponoviti i u drugome dijelu Novoga testamenta (1563.) u predgovoru: „(...) Takoje najti hoćete kadigodi meju ovakovimi [] zlamenji nike besede zaprte ke nisu od teksta, nego su toga radi od tumlačara pridane i vnuter zapisane, da veći razum bude nikim besedam otvoren. I po ovi put, koda vele mnogih stvari in Hrvatskoj zemlji, va Istriji, in Primorju in v Dalmaciji, jednako neizgovaraju in ne imenuju: jesmo takoje sa ovakovimi zvezdicami * nike besede zaznamenovali, da vazda kadigodi najdeš jednu zvezdicu in nutri in tekstu, očeš takoje najti jednu drugu besedu zaznamenovanu zvana na kraji z drugu zvezdicu. Prva zvezdica kaže prvu na kraju, a druga druguju in proč. (aja).“

Takvih riječi sa zvjezdicama * u *Novom testamentu* ima preko 800 na rubnici lijeve i desne stranice teksta.⁵⁴

Spomenuti dio teksta potpisali su Anton Dalmata, Stipan Istrijan i Juraj Juričić.⁵⁵ Nakon toga teksta slijedi: *Ovo jest suma i jedan kratak nauk od svega svetoga pisma, što i od česa najviše govori i kamo čovika privede* (9 stranica), potom slijede sva četiri Evanđelja po Mateju, Marku, Luki i Ivanu. Ispred svakoga Evanđelja slijedi kratak životopis dotičnoga evanđelista: Življenje sv. Mateja po Erolimu...; Življenje sv. Marka i njega dianje skroz Sofronija zapisano; Življenje sv. Luke; Življenje sv. Ivana po Erolimu. Djela apostolska nemaju nikakva predgovora već naslov počinje: *Druge knjige Svetoga Luke Evanjelista od stvari apostolskih*. S tim dijelom NT završava i ovdje predočena transliteracija.⁵⁶

II.

Svjedočanstva o ispravnosti hrvatskoga prijevoda Novoga testamenta (1562.)

Povjesničaru hrvatske književnosti 16. stoljeća, ime Stipana (Stjepana) Konzula Istrijanina vrlo je dobro poznato. Njegov život i djelo usko su povezani s razdobljem europske i hrvatske reformacije (protestantizma). To je razdoblje, kao što je poznato, koje je u tadašnjim nekim europskim zemljama pogodovalo novim vjerskim i kulturološkim zbivanjima, u ko-

54 JEMBRIH, *nav. dj.*, 1990., str. 236 – 238; isti, *nav. dj.*, 1997., str. 149 – 152; isti, *nav. dj.*, 2007., str. 182 – 199. To isto se nalazi i u transliteraciji NT ovdje u knjizi.

55 To su one tri zmožne osobe koje je Trubar spominjao u pismu Maksimilijanu II.

56 Drugi dio NT u transliteraciji objavljen je 2015. godine istih izdavača kao i I. dio NT (2013.).

jima je posebno mjesto i značenje dobio materinski (narodni) jezik, poglavito u prevođenju *Biblije*. Prije svega, to je razdoblje djelovanja Martina Luthera (1483. – 1546.), Joana Calvina (1509. – 1564.), Filipa Melanchtona (1497. – 1560.) i drugih njihovih sljedbenika diljem Europe. Ne ulazeći ovdje u opisivanje razloga nastanka (pojave) protestantizma jer o tome ipak postoji relevantna literatura (v. Franzen, 1988., str. 208 – 213; Boiset, 1985.), držim da je ipak uputno nešto više reći o životopisu čovjeka koji je svojedobno bio došao iz Njemačke, kamo je bio otišao (16. st.), u Istru i Želin (Turopolje).

Pojava Stipana Konzula (on se sam potpisivao *Stipan Istriani*(in), *Stephanus Consul*) na kulturološkoj karti Europe, uz spomenuto, vezana je, prije svega, uz povijest hrvatske tiskane knjige u najstarijoj hrvatskoj tiskari u „egzilu“ u Urachu (1561. – 1565.) u Württembergu.

Ono što se dosad o Stipanu Konzulu zna, oslanja se na oskudne podatke. Rođen je 1521. u Buzetu⁵⁷; u pismima je u latinskome obliku, uz svoje ime i prezime, dodavao i svoje podrijetlo kao *Istrianus, Pinguentinus*. Posvetio se svećeničkome zvanju i djelovao je kao katolički svećenik – pop glagoljaš. Budući da je rođen blizu Roča, u kojemu je djelovao i Šimun Greblo (o. 1472. – 1551.; o njemu v. Zaradija Kiš, 2001.) – također poznati pop glagoljaš, nije isključeno da su se suradnički obojica poznavala, a možda je Greblo i Stipanu bio učiteljem glagoljice. U to doba koparski biskup Petar Pavao Vergerije ml. (1489. – 1565.), bivši papinski nuncij i naslovni modruški biskup, pristao je uz reformaciju (1545.) i svoj je spas, bježeći pred mletačkom inkvizicijom, našao u Švicarskoj i napokon u Stuttgartu kod württemberškoga vojvode Kristofa koji ga je uzeo za svoga savjetnika.⁵⁸ Prema tome, nije čudo da je ubrzo i Stipan Konzul učinio slično kao i Vergerije. Zna se da je 1549. zbog simpatija (pristanka) prema reformaciji i Konzul morao napustiti svoju župu *Stari Pazin* (Pisino vecchio, Alt Pisino) jer je i on osjetio blizinu mletačke inkvizicije te se sklonio u Ljubljanu, a potom u Kranj gdje

57 Lat. *Pinguentinum*, tal. *Pingvente*; Šimunović, Petar, Buzetska toponimija. U: *Buzetski zbornik*, 17, Buzet, 1992., str. 44. U dosadašnjoj literaturi u kojoj se govori o djelatnosti Stipana Konzula, godina se njegove smrti različito navodi. Jedni bi htjeli da je to godina 1568., većina ih je za godinu 1579. i mjesto Željezno/Esenstadt u današnjem Gradišću u Austriji/Burgenland. Ova posljednja, doista je vjerojatnija godina Konzulove smrti. Još su to znala dvojica autora, nezaobilazna rada: *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije* (1938.) Franjo Bučar i Franjo Fancev, kod kojih čitamo: „(...) Kao evangelički župnik od god. 1568. – 1579. Stipan Konzul umro je u burgenladskom Eisenstadtu (Železno), dok se Anton Dalmatin kao umirovljenik kranjskih staleža, poslije g. 1568. sklonio u Ljubljana u iste godine, kao Konzul u Eisenstadtu, u Ljubljani i umro“ (Bučar - Fancev, nav. dj., 1938., str. 123); [Dalmatin je umro je 1579.] Stoga je nerazumljiva proizvoljna Bratulićeva tvrdnja u kojoj bilježi “(Stipan Konzul, 1521. – Regensburg, 1579.)“ (Bratulić, 2000., str. 469; no autor nije dosljedan ni sam sebi, on, naime, 1977. u svome članku reče da je Konzul umro „dakle 1579. godine, negdje oko Železna“ pozivajući se na Bučar-Fancevjev rad iz 1938., str. 123). Dakle, prema Bratulićevu novijem radu iz 2000., Konzul je umro u Regensburgu (?) za što nema nikavih dosada provjerenih podata, barem ih nije naveo. Spomenimo i to da bi na spomen-ploči, postavljenoj na kući ispred crkve u starome gradu u Buzetu, godinu Konzulove smrti, koja se na ploči iskazuje kao 1568., trebalo zamijeniti godinom 1579. Stoga, iznova, upućujem apel Poglavarstvu Grada Buzeta da se zauzme za spomenuti ispravak na dotičnoj ploči. Uostalom, godinu Konzulove smrti 1579. u svome radu, u *Buzetske zborniku*, bilježi i Zvonimir Bartolić (1977., str. 65).

58 O Vergeriju vidi: *Acta Histriae* VIII. Prispjevki z Mednarodne koference Peter Pavel Vergerij ml. polemični mislec v Evropi 16. stoletja. Ob 500-letnici rojstva., ZRS, Koper, 1999.

je postao propovjednikom Evanđelja. Budući da je i ljubljanski biskup Urban Tekstor (1543. – 1558.) bio na crti rimske inkvizicije i Ferdinanda I., koji je priječio u svojim nasljednim zemljama djelovanje onih koji su se iskazivali protestantima, stoga su mnogi svoj spas potražili u Njemačkoj.

Tako je i Primož Trubar (1508. – 1586.) pobjegao iz Ljubljane u Nürnberg (1548.), a potom u Rothenburg na Tauberi [Rothenburg ob der Tauber] (Zimmermann, 1935., 70). Konzul je to isto učinio došavši k Trubaru (1552.) koji ga je privremeno udomio da bi već 1553. zajedno otišli u Kempten. Trubar se pobrinuo da je Konzul dobio mjesto kantora u Regensburgu. Godine 1556. otišao je s obitelji u grad Cham gdje je također bila škola pa je vjerojatno Konzul u njoj radio. No, tu ga zadesi nesreća, izgori mu kuća. Trubar ga (1558.) nagovori da napusti službu u Chamu. No i Rothenburg mu je (na preporuku Trubara) bio dodijelio neku vrstu pomoći za koju im Konzul zahvaljuje u pismu od 5. veljače 1559. godine iz Regensburga kamo se bio ponovno vratio na oporavak jer je nešto pobolijevao. (Rupel, 1961./62., str. 276 – 277; Zimmermann, 1935., str. 72.). [Konzul je u Regensburgu i kasnije 1567./8. boravio pa se i u pismima, koja je tu pisao, potpisivao *Stephanus Consul Cantor in der Poetische Schul*; vidi: Jembrih, 2007., str. 345].⁵⁹ U Regensburgu se oženio, žena mu se zvala Walburga i rodila mu je troje djece Nikolu, Oswalda i Anu.⁶⁰ Prvome je sinu bio kum tamošnji župnik Nikola Gall (1516. – 1570.).⁶¹ Stipan Konzul se (o Božiću 1557.) posvetio prevođenju Trubarova slovenskoga *Novoga testamenta* (Novoga zavjeta, tiskan 1557.) na hrvatski jezik. Ubrzo su bili vidljivi prvi rezultati. Naime, 1559. Konzul je svoj „probni“ prijevod NT prosljedio u Ljubljanu gdje je boravio Antun Dalmatin († 1579.), koji je također, bježeći iz Istre pred inkvizicijom, našao utočište kod tajnika zemaljskih kranjskih staleža, Matije Klombnera. Tada je u Ljubljani odlučeno da se Konzulov prijevod dadne na uvid povjerenstvu u Metliki, znalcima glagoljice i hrvatskoga jezika. Zaključak je povjerenstva 28. kolovoza 1559. bio da NT, koji je Stipan Konzul preveo na hrvatski jezik, treba tiskati na glagoljici i ćirilici (Kostrenčić, 1874., str. 1 – 2; Jembrih, 2007., str. 140 – 142). Da bi se ta preporuka i želja ostvarila, trebalo je još mnogo toga učiniti. Prije svega, urediti tiskaru s glagoljičkim i ćiriličkim slovima. Svakako da je

59 Da se Konzul doista bavio poučavanjem pjevanja, prema tome, bio je u taj predmet dobro upućen, svjedoči latinski heksametar što ga navodi Bučar, 1910., 92 u bilj. 4: *Alter Pinguentinus erat, mirabile nomen / Miris nam quandoque modis vult musici cantus / Formari, ut rapiant miros in gaudia sensus. / Succedebat ei Consul, cui consulis instar / Artem quid deceat quid deceatur docebat*. To je zapisao rektor M. Zippelius evangeličke gimnazije u Regensburgu u školskome programu za godinu 1722. kad je riječ o kantorima te gimnazije.

60 To je ona ista Ana koja je, kasnije kad je Konzul došao među Hrvate u zapadnoj Ugarskoj oko Željeznog, sklopila brak 1570. u Šopronu s evangeličkim propovjednikom Jakobom Rittschendelom koji je nakon nekog vremena umro. Ana se udala drugi put za zlatara Adama Lacknera. (Jembrih, *nav. dj.*, 2007., str. 287). Spomenuti Nikola Gall (Nikolaus Gallus) bio je i suradnik kod *Magdeburških centurija* Matija Vlačića Ilirika. Vidi: Alojz Jembrih, Gaspar Niedbruck, Vlačićev suradnik u radu na *Magdeburškim centurijama, Matija Vlačić Ilirik II.*, zbornik, Labin 2008., str. 157

61 U Matici krštenih u župnoj je crkvi u Regensburgu upisano: „A. 24. Januar (1559) ein Kind getauft dem Hr. Stephanus Consul ein predikant des Wortes, ist genannt Nikolaus, Geffater Hr. Nikolaus Gallus, Pfarrerher allhie“ Cit. kod Zimmermann, *nav. dj.*, 1935., str. 72. Bio je to Nikola Gall (1516. – 1570.) koji je surađivao s Matijom Vlačićem Ilirikom na izradi Vlačićevih *Magdeburških centurija*. (v. Mirković, 1955., str. 5 – 74; Jembrih, 2007., str. 290; isti, 2008., str. 95 – 120).

Stipan Konzul, kao glagoljaš, i za taj posao bio najpozvaniji. Trubar je to znao i zamolio ga da iz Regensburga ode u Nürnberg i tamo dadne izliti glagoljička slova. Od 23. travnja do 20. kolovoza 1560. Stipan Konzul je boravio u spomenutom gradu u kojemu je bila najpoznatija tiskara toga doba. Pod njegovim nadzorom odabrana su i lijevana glagoljička slova, ili kako sam reče da su ta slova bila urađena prema uzoru: „Gledajuc na onu staru hrvacku štampu u Brivijalih i Misalih, ova slova od dobrih i umetljivih nemških meštar činili (jesmo) izdlesti, z'seči, ter izliti“⁶² (Jembrih, 2007., str. 37 – 41). To pak znači da je on slova dao izraditi prema predlošku slova hrvatskih glagoljičkih brevijara i misala, no ne kaže kojih. Ako imamo na umu da su, do tada (1560.), tiskana senjska i venecijanska glagoljička izdanja (Baromićev brevijar 1493.; sedam knjiga u Senju 1494. – 1508.; glagoljska početnica 1527. i Misal Pavla Modrušanina 1528. u Veneciji), onda je Konzul imao dovoljno izbora za predložak kod izrade glagoljskih slova. Najsličnija su Konzulova glagoljska slova onima u glagoljskoj početnici (1527.) i u Baromićevu Brevijaru (1493.), a što se može vidjeti na temelju prvoga probnog otisnuta lista u Nürnbergu (1560.). Bio je to potpuni uspjeh za Stipana Konzula koji si je zaslužio povjerenje znalca glagoljice i hrvatskoga jezika pa je u slijedu priprema hrvatskih glagoljskih knjiga za tiskanje u Urachu on preuzeo svu odgovornost⁶³ (v. Jembrih, 2007., str. 38 – 42).

Nakon priređenih glagoljskih slova trebalo je doći i do prostora u kojemu bi se tiskarski poslovi mogli obavljati. Rješenje će se ubrzo pronaći u osobi Ivana Ungnada (1493. – 1564.), dugodišnjega vojnika i kapetana štajersko-slavonske Vojne granice (37 godina u službi Ferdinanda I.),⁶⁴ koji se također sklonio u Njemačku, pristavši uz protestantizam. Možda je upravo njegovo iskustvo diljem tadašnje izmučene Hrvatske turskim ratovima, u njemu jačalo vruću želju da sav svoj imetak stavi na raspolaganje tiskari u kojoj će se tiskati hrvatske knjige, posebice *Biblija*. Zahvaljujući württemberskome vojvodi Kristofu, koji je Ungnada pružio utočište i darovao mu dvorac za smještaj u Urachu Amandenhof, Ungnad je u njemu dio svojih prostorija namijenio tiskari koju je on nazivao *Windische, Chrobatische und Cirulische Trukherery* (slovesnsko-hrvatska/glagoljska/ i ćiriliska tiskara. (o tome v. Jembrih, 2007., str. 97 – 135). U toj je tiskari Stipanu Konzulu, uz Primoža Trubara koji je brinuo oko posla, pripalo mjesto prevoditelja i korektora hrvatskih knjiga, tu je funkciju u potpisu pisma isticao kao: *Crobatische Sprache Dolmetscher und Corrector zu Urach*. Konzul je bio zadužen za glagoljska izdanja, Trubar pak za slovenska. U pomoć je iz Ljubljane 3. ožujka 1561. Konzulu došao Antun Dalmatin (†1579.) koji je imao, uz prevođenje, posla s ćirilskim izdanjima.

62 U tome su poslu sudjelovali Johann Hartwach i Simon Auer. (Bučar, 1910, str. 99): „In Nürnberg war Stephan Consul seit dem Frühjahr 1560 zur ueberwachung der Herstellung der kroatischen Lettern tätig. Die von Joh. Hartwach geschnitten, von Simon Auer aber gegossen wurden. Hier in Nürnberg wurde auch ein 'Probzettel' gedruckt. Die kleine Schrift erhielt das glagolitische Alphabet in verschiedener Größe, ferner das Vater Unser, das 1. Kapitel des Römerbriefes und den 117. Psalm kroatisch“ (Zimmermann, 1937., str. 54, bilj, 28a).

63 Zato neće odgovarati istini formulacija kakvu čitamo u rečenici, naime, „kad je u Njemačku stigao Anton Dalmatin, također glagoljaš, počeli su se obazirati prvenstveno na glagoljašku, rukopisnu i tiskanu književnu tradiciju.“ (Bratulić, 2000., str. 469). Dalmatin je u Urach došao tek 3. ožujka 1561., a Konzul je već dao izraditi glagoljska slova; u kolovoza 1560. bio je otisnut i prvi veliki probni glagoljički list!

64 Više o Ungnadu vidi u članku: ZIMMERMANN, *nav. dj.*, 1937., str. 36 – 58.

Spomenimo odmah da je u hrvatsko-uraškoj tiskari od proljeća 1561. do kraja 1564. otišnuto 14 knjiga glagoljicom (12750 primjeraka), 8 ćirilicom (8500), 6 latinicom (2500), tome valja dodati još 6 knjiga na talijanskome jeziku, 4 na slovenskom i 1 na njemačkome jeziku. Ukupno 39 različitih naslova u 31000 primjeraka knjiga od kojih je najviše na hrvatskome jeziku (v. Vorndran, 1977a.), pri tome mislim i na knjige tiskane ćirilicom, jer su i one pisane hrvatskim jezikom, kao i glagoljske knjige, a nikako ne „srbohrvaški“ (Rupel, 1961./62., str. 55) ili „serbokroatisch“ (Vorndran 1977a.; Jembrih, 2007., str. 256 – 263).

Najveći izdavački pothvat svakako je izdanje *Novoga testamenta* na glagoljici 1562. I. dio, 1563. II. dio, i na ćirilici 1563. (vidi pretisak obaju izdanja, 2007. i 2008. s opsežnim pogovorom Alojza Jembriha, izd. Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“, Zagreb; ćirilski je pretisak objavljen u suizdavaštvu Narodne in univerzitetne knjižnice u Ljubljani). Upravo ta izdanja, usporedbom, dokazuju da se radi o hrvatskome jeziku, a ne o *serbokroatisch*, kako su taj jezik uraških izdanja uporno nazivali (i danas možda) neki njemački i slovenski slavisti, pa čak i hrvatski (iz prve i druge polovice 20. st.; više o tome: Jembrih, 2007., str. 256 – 263).

Kao što je već spomenuto, Stipan Konzul se je, po nagovoru Ivana Ungnada, bio uputio iz Uracha u Hrvatsku, stigavši i do Želina (Turopolje). Vjerujem da će čitatelj, s pravom, postaviti pitanje što je Konzul tražio u Želinu? Odgovor će uskoro biti vidljiv nakon ovoga kratkoga prikaza nastale afere oko jezika u NT (1562.).

Kad je, naime, tiskan NT glagoljicom (prvi dio 1562. u 2000 primjeraka), Trubar je tada boravio u Ljubljani na poziv kranjskih zemaljskih staleža. U tome je gradu boravio i franjevac Ivan, iz Bihaca, na liječenju u ljubljanskoj bolnici. Trubar je želio čuti mišljenje toga franjevca o prijevodu NT, koji je, nakon što je NT pregledao, rekao: „(...) dicam vobis veritatem. In hac versione non esse observantam phrasim et constructionem et in orthographia multa esse errata, sed in sensu ipso paucam vel nihil esse erratum. Et catechismus croaticus est pessime translatus“ (Kostrenčić, 1874., 106). U prijevodu na hrvatski, otprilike: (...) *reći ću vam istinu. U ovome prijevodu NT nije poštivan izričaj ni sintaksa, a u ortografiji je mnogo pogriješaka; inače u smislu (teološkome) nema progrješaka. Najlošije preveden je hrvatski katekizam.* Fratar misli na glagoljsko izdanje (1561.). Jasno da je takvo fratrovo mišljenje naljutilo Trubara koji je odsada počeo sumjati u Konzulove i Dalmatinove prevoditeljske sposobnosti, o čemu je pisao (19. srpnja 1562.) Ivanu Ungnadu (v. Kostrenčić, 1874., str. 94 –97; Jembrih, 2007., str. 159 – 173). Jobst von Gallenberg iz Ljubljane, član kranjskih zemaljskih staleža, također je pisao Ungnadu 10. srpnja 1562., kako bi bilo bolje da se hrvatske knjige tiskaju u Ljubljani, gdje bi hrvatski glagoljaši, kojih ima po Kranjskoj i Istri, lakše mogli ispravljati knjige jer su, u sadašnjem NT (1562.), istarski svećenici uočili neke nerazumljive riječi koje nisu prave hrvatske, a i u ortografiji (slovopisu) nisu slova postavljena kako treba (Kostrenčić, 1874., str. 93).

Rezultat svega toga bila su dva tabora na liniji Ljubljana – Urach. Trubar je u Ljubljani uza se imao potporu zemaljskih kranjskih staleža, a Ungnad je stao u zaštitu Konzula i Dalmatina, to više što se sav posao prevođenja i tiskanja odvijao u njegovim prostorima u Urachu, za što je on potrošio dobrohotno mnogo svoga imetka i animirao za novčanu pomoć mnoge njemačke knezove, vojvode i gradonačelnike koji su pomagali tiskanje hrvatskih knjiga. Kakav

je stav imao Ungnad prema „ljubljanskome taboru“, svjedoči njegovo pismo što ga je uputio u studenome 1562., u ime Konzula i Dalmatina, u kojemu, uz ostalo, u svezi s Trubarom piše: „ Taj čovjek – veli Ungnad – nevješt u hrvatskome jeziku i pismu, hoće da bude sve po njegovu. On želi i prijevode, i korekturu, i tisak nadzirati, premda sâm zbog svojih slovenskih prijevoda zaslužuje strogo nadziranje jer se ne drži nauke augsburške ni wirtenberške, nego kojekakve nauke ...“ (Kostrenčić, 1874., str. 131 – 132; Jembrih, 1990., str. 219 – 251; isti: 1997., str. 91 – 166; isti: 2007., str. 137 – 214).

Nastali spor, oko ispravnosti hrvatskoga prijevoda NT (1562.), između Trubara i Stipana Konzula, bio je dugoročan i njihova je suradnja prestala 1563. Konzul i Dalmatin nastavili su zajedno, uz pomoć ostalih istarskih suradnika, prevodeći i tiskajući hrvatske knjige, uz Ungnadovu pomoć, sve do njegove smrti 27. prosinca 1564. U prevođenju i korekturi sudjelovali su mahom iz Istre: Juraj Cvečić, Matija Živčić, Franjo Hlej, Ivan Fabijanić, Vinko Vern(a)ković, Matija Pomazanić, Juraj Juričić rodom iz Vinodola, Leonard Merčerić, rodom iz Cresa. Posljednja knjiga tiskana u Urachu bila je *Beneficium Christi* (1565.; dostupna u pretisku: Pazin, 1996., priredio i pogovor napisao A. Jembrih), a potom su obojica, Konzul i Dalmatin, otišla u Regensburg i tamo su dali tiskati 1568. *Postillu* u dva dijela na latinici, namijenjenu Hrvatima u zapadnoj Ugarskoj, na imanjima Ivana von Weißpriacha i Wilhelma von Pollheima oko Željeznog (v. Jembrih, 2007., str. 277 – 358; prvi dio spomenute *Postille* dostupan je u pretisku, Pazin 1993., priredio i pogovor napisao A. Jembrih).

Svjedočanstva o jezičnoj ispravnosti hrvatskoga prijevoda NT (1562.)

Kao što je već spomenuto, da su neki izrekli o Konzulovom i Dalmatinovom hrvatskome prijevodu NT svoje mišljenje koje nije bilo povoljno za prevoditelje. Ivan Ungnad se također nije time pomirio, već je želio čuti kompetentno mišljenje s hrvatske strane od onih koji znaju glagoljicu i hrvatski jezik. Stoga je Ungnad poslao Stipana Konzula i Jurja Cvečića u Hrvatsku i Istru da prikupe svjedočanstva o ispravnosti prijevoda NT (1562). Budući da je Cvečić ostao u Ljubljani Konzul je sam otišao u Hrvatsku (došao je čak i u želin k Petru Erdödyju),⁶⁵ a potom i u Istru. Upravo je u u Hrvatskoj Konzul dobio tri pisana svjedočanstva o jezičnoj ispravnosti hrvatskoga prijevoda NT tiskana glagoljicom 1562. Kakav je sadržaj i jezik tih svjedočanstava, čitatelj će moći razabrati ako ih ovdje predočim u prijepisu suvremenom latiničkom grafijom. Treba odmah reći da su ta ista svjedočanstva pisana kurzivnom glagoljicom i latinicom, a u Urachu su prevedena na njemački jezik. Danas se nalaze u Arhivu Sveučilišta u Tübingenu (preslike posjeduje autor ovih redaka).

Jedno je svjedočanstvo napisao i potpisao 19. siječnja 1563. Antun Bočić i ono glasi:

65 Vidi: JEMBRIH, Alojz, Prtijevođ Biblije na hrvatski u 16. stoljeću, *Ljetopis Grada Velike Gorice*, V., br. 5, Velika Gorica. 2008., str.57-67.

Ja Antun Bočić Modrušanin ki sam bil sluga i pisac kneza Bernarda (Frankopana, A. J.) dam na znan' je da ja razgledah knjige hrvacke ke se štampaju v Tibingi i vidih da je pravi čist istinit hrvatski jazik i prave riči; na to dah poznan' je i sprosih pečat od Gospodina Grgura Vlahovića pridikatora Metličkoga i kako sam se i prvo bil zapisal julija (augusta, A. J.) miseca u letih tekućih 1559. kada sam bil pročitah (sv.) Pismo prvo ko je bil pisal Gospodin Štefan Istrijanin ka pisma bihu dobra i razumna hrvackim jazikom.

Dan u Metliki na 19. jenuvara 1563.

Antun Bodčić

Modrušanin svoju ruku pisah

Potom je svoje svjedočanstvo napisao Petar Krajačić riječima:

Ja Petar Krajačić rodom Ozljanin dajem na znan' je vsim i vsakomu pred kih gospodu ili dobre ljudi pride ta moj otvoren list, kako pr(i)nesoše preda me u prvo vrime jedne knjige katekizmus i opet druge knjige hrvackimi ričmi pisane i ogledah je z drugimi hrvackimi dijaki i mi tako spoznasmo da su čiste i prave riči ke se mogu čisto i pravo razumiti i te knjige biše pisane v Tibingi na slavu Gospodina Boga a vsakomu vernomu krstjaninu na zveličenje, i na to dah to moje pismo ruku moju pisanu i z mojim pečatom zapečaćen.

Pisan u Metliki na 19. dan miseca jenuvara u letih 1563.

Isto je tako Nikola Drenovački u Metliki napisao latiničkom grafijom:

Ja Mikluš Drenovacij rodom Bosnijanin dam na znan' je Gospode i sakomu, kako prinesoše Hervacke knjige glagolemi (glagoljskimi, A. J.) slovi, i ja te knjige pregledah s ostalijemi ljudmi koteri hervacki znaju i razumiju, i najdosmo da je čisto i pravo hervacko pismo, i čiste i prave hervacke reči, i potrebne, i zadovolne, i korisne, kerščanske cirkve i zopet prinese preda me gospodin Stepan Istrijanin Epistolu 5. Pavla Galatum ka preštah i nahad' jam da je dobro istumačena i razumna vsem Hervatom. Zato na potverd'jenje se podpisah i pečat od moga strica gospodina Ivana Drenovaci na posudu vazeh i s njim ovo pismo potverdih i zapečatih.

Dan v Metlike na 19. dan Januarija 1563.

Nikolaus Drenovacij pisah

Uz ta svjedočanstva, pisano se očitovao i Nikola Frankopan knez Teržački:

Ja Mikula Frankopan knez Tržački, rimske cesarove i kraljeve svitlosti kapitan ecetera, dajem na znan' je vsim i vsakomu pred kih pride ta moj list da su prišle pred nas od počtovanoga domina Grgura Vlahovića predikatora u Metliki knjige hrvacke glagoljskimi slovi našim jezikom štampane: predgovor, 4 evangelisti, dijane apustolsko; jedna kratka poštila, ča se di našim jezikom tumačen' je nediljno i blagdansko, i jedan konfešion. I zato mi svidočimo tim našim listom da su te rečene knjige našimi pravimi hrvackimi slovi i hrvackim jezikom štampane i da

je vsaki Hrvat in more lahko štati i razumiti. I k tomu da znate, da od našega hrvackoga jezika ljudi žele i od Boga prose da bi im Bog dal Bibliju našim jezikom hrvackim pisanu va koj bi razumili Stari i Novi teštament.

Dan na Bosiljevu 3. dan juna 1563.

Nicolaus de Frangepannibus

Comes a Thersatz etc Manu propria

Prema dataciji, Nikola je svjedočanstvo pisao u lipnju 1563., dakle, kad je još uvijek bilo aktualno pitanje, hoće li se s hrvatskim prevođenjem i tiskanjem knjiga u Urachu nastaviti. Isto je tako napisano svjedočanstvo koje su potpisali hrvatski svećenici: Stipan Kovačić iz Bosiljeva, Anton iz Lešća, Juraj Mikšić iz Lipja i pridružio im se Grgur Vlahović iz Metlike. Tekst toga svjedočanstva pisan je kurzivnom glagoljicom i u transliteraciji glasi:

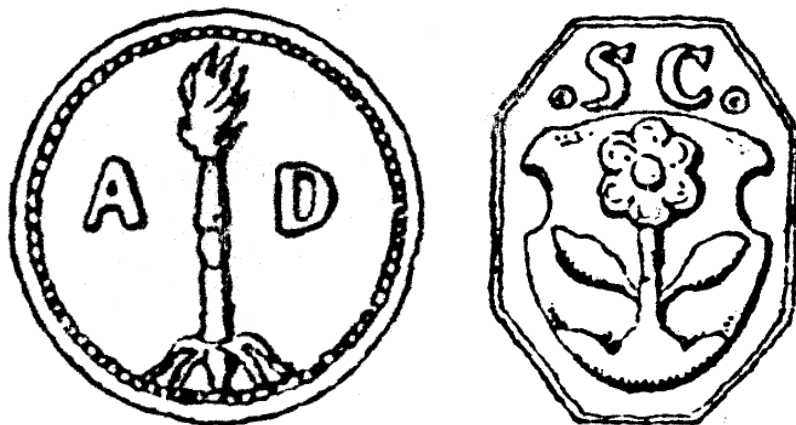
Mi vsi zdola imenovani i podpisani duhovni i ostali kršćeniki damo na znan' je kadi bude potreba pred svitlostju cesarovu i kraljevu i pred vsom ostalom gospodom i keršćeniki da su prišle i dane pred nas od popa Grgura Vlahovića pridikanta v Metliki knjige hrvacke glagolski-mi slovi našim jezikom: predgovor, četiri jevanjelisti, dijanije apustolskih i edna kratka poštila ča se di našim jezikom tumačene nedilno i blagdansko i jedan konfesjon kako su dali odgovor cesarovi svitlosti ta početna mesta iz raiha za vere volu. Zato mi damo svidočanstvo po to našim podpisan' ju da su ove knjige dobro učinene i da su razumne i potrebne vsakomu vernomu i pravomu kršćeniku i mi ne znamo ništare ča bi se ne razumilo. Da bi milosti gospodin Bog dal da bi nam vsim krstjanom moglo naskori vsa biblija i vekša pištula i tumačen' je tako iziti amen.

Dan u Hrvatih na ciloj turskoj krajini u gospodinovu gospectvu zmožnoga i zveličenoga milostivoga gospodina kneza Mikule Tržackoga Frankopana krčkoga senskoga modruškoga et cetera, 1563.

(Sva ta svjedočanstva s faksimilom prvi put su tiskana u: Jembrih, 1990., str. 243 – 251; 1997., str. 158 – 166; 2007., str. 207 – 214).⁶⁶

Kao što se razabire, navedena su svjedočanstva itekako dobro došla Ivanu Ungnadu koji je na temelju njih mogao dobiti podršku od njemačkih mecena – podupiratelja hrvatske ti-

66 Zanimljivo je znati da je bečki knjižar Ambroz Frölich, koji je raspačavao uraška hrvatska izdanja, pisao Ivanu Ungnadu iz Beča 24. ožujka 1563. u kojemu, uz ostalo, navodi da su dvojica hrvatskih župnika, kojima je darovao hrvatske *Postille* (glagoljske vjerojatno), plakala od sreće; htjeli su dati pisana svjedočanstva o vrijednosti prijevoda i tiska, ali u tome ih je spriječila zarazna bolest kuge (sie wollen über den Wert der Übersetzung und des Drucks ein zeugnis ausstellen; die Pest war der Verbreitung hinderlich). Da je doista postojala veza svećenika koji su u tadašnjoj zapadnoj Ugarskoj djelovali među Hrvatima, svjedoči i pismo spomenutoga bečkoga knjižara Ambroza Frölicha, koji je pisao Ivanu Ungnadu: „Meinem Bruder, Andre Frölich, Pfarrer in der Crabatischen Sprach zu Paumgarten bey Ödenburg, auf Befehl des Herrn Consul geschenkt, yedes ein Exemplar“ (Dobrović, 1955., 35: = Mojemu bratu Andriji Frelihu, koji je župnik u Baumgartenu/Pajngtr/ kod Soprona, na zapovijed Stipana Konzula darovao sam po jedan primjerak). Riječ je o darovanom glagoljičkom, možda i ćirilicom, Katekizmu iz 1561.; spomenuti je župnik bio Nijemac, navedeno je da je znalac u hrvatskome jeziku, a je li znao čitati glagoljicu i ćirilicu, danas je to teško saznati.

Pečati Antuna Dalmatina i Stipana Konzula

skane knjige u Urachu, unatoč „ljubljskome taboru“ oko Trubara. Naime, ta su svjedočanstva prevedena i na njemački jezik jer su na taj način, njemački podupiratelji mogli bolje razumjeti kako su hrvatski prevoditelji dobro obavili svoj posao i da je onaj ljubljanski „viel falsch“ zapravo nedobronajmerna podvala čovjeka koji je htio kompromitirati čitavi uraško-hrvatski prevoditeljski pothvat. Prema tome, s radom uraško-hrvatske tiskare Ivan Ungnad je mogao nesmetano nastaviti. Bio je to pothvat o kojemu valja i danas nešto više znati i u srednjim školama i na sveučilišnome studiju diljem Hrvatske i na svim slavističkim katedrama diljem Europe i svijeta. Kad se ima na umu činjenica da su hrvatske tiskane knjige u Urachu (Tübingenu) na *glagoljici*, ćirilici i *latinici* dragocjeni spomenik s više gledišta: povijesti prevođenja *Biblije* na hrvatski jezik, povijesti hrvatskoga jezika, povijesti tiskane knjige u Europi, povijesti tiskane knjige glagoljicom, itd., i da je uvijek na naslovnicama tih knjiga isticano da su one prevedne *v hrvatski jazik*, onda je nedopustivo da se o toj djelatnosti u Urachu, u hrvatskoj školskoj literaturi ne piše na odgovarajući način, nasuprot, taj se pothvat još uvijek, i danas, prešućuje. Sve hrvatske knjige, tiskane u razdoblju europske reformacije u Urachu, integralni su dio hrvatske književno-jezične baštine i nju valja danas iznova detaljno proučavati i s poštovanjem iznova vrednovati.

Literatura

Boisset, Jean (1999): *Protestantizam*, KS, Zagreb.

Bratulić, Josip (1977): *Stipan Konzul Istrijan*, Buzetski zbornik, knj. 2, Buzet.

Bartolić, Zvonimir (1977): *Književni rad Stipana Konzula i krug hrvatskih protestantskih pisaca*, Buzetski zbornik, knj. 2, Buzet. *Isti: Reformacija i počeci katoličke obnove u Hrvatskoj*, Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost, svez. II., ur. Eduard Hercigonja, HAZU, Zagreb, 2000.

Bučar, Franjo (1910.): *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, MH, Zagreb.

Bučar, Franjo (1913.): *Račun Stipana Konzula Istranina za put iz Uracha na jug u g. 1563. i 1564.*, Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva, knj. XV., Zagreb.

Bučar, Franjo i Fancev, Franjo (1938.): *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Starine JAZU, knj. 39, Zagreb.

Dobrović, Ivan (1955.): *Naši Hrvati u dobi reformacije i prva stoljetja u novoj domovini*, Željezno.

Franzen, August (1970.): *Pregled povijesti Crkve*, KS i GK, Zagreb, i 1988. izd. KS.

Jambrek, Stanko (1999.) *Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII. stoljeća*, Zaprešić.

Jembrih, Alojz (1990.): *Hrvatski filološki aspekti*, Čakovec. izd. Izdavački centar „Revija“, Osijek; **isti** (1992.): *Još o Vramčevoj Kronici*, pogovor pretisku, HAZU. i KS, Zagreb- Varaždin; **isti** (1997.): *Hrvatski filološki zapisi*, MH, Zagreb.; **isti** (2007.): *Stipan Konzul i „Biblijski zavod“ u Urachu*, Zagreb; **isti** (2008.): *Od poticaja i priprema do glagoljičkoga i ćirilčkoga Novoga Testamenta (1562./63. i 1563.)*. Pogovor uz pretisak ćirilčkoga Novoga testamenta (1563.), Zagreb, izd. Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“; **isti**: *Gašpar Niedbruck, Vlačićev suradnik u radu na Magdeburškim centurijama*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, XXXIV., br. 1-2, Zagreb, 2008.

Zaradija Kiš, Antonija (2001.): *Šimun Greblo i njegovo tumačenje Muke Kristove (1493.)*, Pazin.

Klaić, Vjekoslav (1975.): *Povijest Hrvata*, knj. V., Zagreb.

Kostrenčić, Ivan (1874.): *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559 – 1565*, Wien.

Mirković, Mijo (1955.): *Magdeburške centurije*, Rad JAZU, knj. 306, Zagreb.

Rupel, Mirko (1961./62.): *Trubar in Hrvati*, Slavistična revija, XIII., št. 1-4, Ljubljana.

Sakrausky, Oskar (1989): *Primus Truber. Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, Wolfsberg.

Szabo, Agneza (2001.): *Grofovi Erdödy*, Jastrebarsko 1249. – 1999.; 750 godina grada, Jastrebarsko.

Aneza Szabo (2009.): *Jastrebarska grana grofofa Erdödy (Erdedi)*, Gazophylacium, XIV., br. 1-2, Zagreb.

Šimunović, Petar (1992.): *Buzetska toponimija*, Buzetski zbornik, knj. 17, Buzet.

Vorndran, Rolf (1977b.): *Kurzer Überblick über die Drucke der Südslawischen Bibelanstalt in Urach*, Gutenberg-Jahrbuch, Mainz.

Vorndran, Rolf (1977a.): *Südslawische Reformationsdrucke in der Universitätsbibliothek Tübingen*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.

Vramec, Antun (1578.): *Kronika vezda znovich zpravljena kratka ...*, Ljubljana; pretisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih, izd. HAZU i KS, Zagreb-Varaždin, 1992.

Zimmermann, Bernhard Hans (²1935.): *Das Luthertum in Eisenstadt in Geschichte und*

Gegenwart 1532 - 1932, Eisenstadt. **Isti:** *Hans Ungnad, Freiherr von Soneck, als Förderer reformatorischer Bestrebungen bei den Südslawen*, Südosteuropäischen Forschungen, Bd. 2, München 1937.*

* Popis predočene literature odnosi se uglavnom na II. dio ovoga pogovora. U prvome dijelu pogovora literatura se nalazi u bilješkama.

Summary

NOVI TESTAMENT (1562, PART I) IN THE TRANSLATION AND CULTURAL CONTEXT

In order to see what preceded the translation and printing of the first Croatian Glagolitic New Testament (1562./63.), it is necessary to recall once again the many circumstances that contributed to this. Therefore, in this discussion we will talk about the historical and cultural framework of many forces that moved, either individuals or a team - who, driven by enthusiasm translated the Bible for the Croatian and other South Slavic peoples, in their language. Their accomplishment of translating and publishing of *Novi testament* in Urach / Tübingen was also the largest printing endeavor of Croatian literature.

Key words: New Testament, *Novi testament*, Protestant printing, Antun Dalmatin, Stipan Konzul, Primož Trubar, Ivan Ungnad

Članak je preuzet iz Dalmatin, A; S. Konzul. 1562. *Novi testament: I. dio*. Tübingen. *Latinički prijepis glagoljskog izvornika*. 2013. Ur. Dragutin Matak. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Školska knjiga, str. 495-531.